

VILNIAUS UNIVERSITETAS
KLASIKINĖS FILOLOGIJOS KATEDRA

Lukas Genys

Amijano Markelino požiūrio į krikščionybę ambivalentiškumas

Magistro darbas

Darbo vadovė doc. dr. Ona Dilytė-Čiurinskienė

Vilnius, 2024

Turinys

Įvadas	3
1. Amijanas Markelinas kaip istorikas	6
2. Krikščionybė Amijano istoriniame pasakojime ir jo amžiuje	12
3. Imperatorius Julijanas ir jo vertinimas Amijano veikale	16
4. Amijano „nutylėjimai“ apie Julijaną	25
Išvados.....	32
Bibliografija.....	33
Summary	35

1. Įvadas

Amijanas Markelinas turėtų būti įdomus dėl kelių priežasčių: lietuviškai rašytų tekstų apie šį autorių dar nėra; jis buvo paskutinis Romos imperijos istorikas, dėl to pranašaujantis kažką naujo, ką galėjo po savęs palikti ar įtakoti, ypač naujos eros pradžiai; paties Markelino rašymo stilius yra gyvesnis ir spalvingesnis, negu tuomet priimtose istorijos užrašymo manierose; ir svarbiausias faktas yra tas, kad jis pats gyvai dalyvavo savo aprašomuose istoriniuose įvykiuose.

Tyrimo objektas

Amijanas Markelinas (*Ammianus Marcellinus*) yra laikomas paskutiniu iš tuometinių didžiųjų Romos istorikų. Gimė apie 330-uosius metus (po Kristaus), Sirijoje (dabartinė Turkija, Antakijos provincija). Mirė apie 395-uosius Romoje. Jo darbai yra tam tikras *Tacito Historiae* darbų pratęsimas, kuris apima laikotarpį nuo Nervos valdymo pradžios 96 a. po Kr., iki imperatoriaus Valento¹ mirties 378 m. po Kr.²

Amijanas gimė kilmingoje graikų šeimoje ir tarnavo Romos imperatoriaus Konstantino II-ojo armijoje Galijoje ir Persijoje vadovaujant generolui Ursinui, kuris vėliau buvo atleistas iš šių pareigų, kadangi leido persams užgrobti Amidą (dabartinis miestas Turkijoje – Diyarbakyras) 359 m. Vėliau kovojo prieš Persiją vadovaujant imperatoriui Julijanui ir dalyvavo Julijano įpėdinio Jovijano atsitraukime.³

Palikęs armiją Antiochijoje keliavo po Egiptą ir Graikiją, kol apsistojo Romoje. Būtent čia jis ir parašė savo istorinius veikalus, kuriuos sudarė 31-ių knygų rinkinys, pavadintas *Rerum gestarum libri* („Įvykių kronikos“), kitur vadinama *Res Gestae*, kuris ir yra šio darbo **tyrimo objektas**. Iki mūsų dienų išliko 18 knygų, pasakojančių apie įvykius tarp 353–378 m. Jau VI-ajame amžiuje pirmosios trylika knygų buvo nebeprieinamos tuometiniams tyrėjams ir mokslininkams. Reikėtų turėti omenyje ir tai, kad išlikusios 18 knygų aprašo tik 26 metų periodą (kuomet pačiam Amijanui dar dalyvaujant aprašomuose įvykiuose valdė Konstancijus II, Julijanas, Jovijanas, Valentijanas, Valentas). Taigi pirmosiose knygose istoriniai įvykiai turėjo būti aprašyti gana glaustai⁴, kadangi 13-ai knygų teko laikotarpis tarp 98 m. ir 352 m.

¹ Romos imperijos rytinės dalies imperatorius (364–378).

² Pauw, David Andre. (1977) "Methods of Character Portrayal in the Res Gestae of Ammianus," *Acta Classica*, 20, p. 181.

³ Syme, Ronald. (1968) *Ammianus and the Historia Augusta*, Oxford, p. 6.

⁴ Pauw, 1977, p. 181.

Darbo tikslas yra išanalizuoti, kokį požiūrį į tikėjimą ir religinę politiką atspindi Amijano tekstai. Tokie autoriai kaip A. D. Momigliano (1963), Timothy D. Barnes (2012), R.C. Blockey (1975), John Matthews (1898) mano Amijaną esant pagonį, nors jis pats savo tikėjimo niekuomet neišreiškė. Rašydamas Amijanas taip pat nenaudodavo per daug religinio konteksto tam tikriems istoriniams įvykiams papasakoti – tik tuomet, kai tai atrodydavo svarbu istorijai, kurią pasakojo. Tačiau bendrąja prasme apie krikščionybę rašė nemažai. Markelinas kaip istorikas yra: pats anksčiau minėtų autorių vadinamas pagonimi, tarnavęs ir užaugęs mieste, tapusiam ankstyvosios krikščionybės centru, rašantis apie krikščionybės kilimo laikus. Jo darbai yra laikomi vienais patikimiausių istorinių šaltinių, tačiau kiek paties Amijano atsispindėjo juose? Istoriko biografija nėra mums plačiai žinoma. Kiek šališkas jis buvo tikėjimo, draugų ir savo herojų atžvilgiu, rašydamas *Res Gestae*? Ar tikrai pats buvo pagonis?

Darbo naujumas ir aktualumas

Amijanas Markelinas yra nemažai tyrinėtas kaip Romos imperijos istorikas⁵. Ši asmenybė turėtų būti įdomi dėl kelių priežasčių: lietuviškai rašytų tekstų apie šį autorių dar nėra; jis buvo paskutinis Romos imperijos istorikas, dėl to pranašaujantis kažką naujo, ką galėjo po savęs palikti ar įtakoti, ypač naujos eros pradžia; Amijano rašymo stilius yra gyvesnis ir spalvingesnis, negu tuomet priimtose istorijos užrašymo manierose; ir svarbiausias faktas yra tas, kad jis pats gyvai dalyvavo savo aprašomuose istoriniuose įvykiuose.

Jau tyrinėti Amijano asmenybės aspektai yra šie:

- Amijano tylėjimas imperatoriaus Julijano nusikaltimų prieš krikščionis klausimu (H.C. Teitler, 2013).
- Istorikas galimai buvo pagonis ir prieštaringai nusiteikęs prieš krikščionis (Hunt 1985).
- Antisemitizmas helenistinėje Romoje, remiantis ir tuo, ką rašo Amijanas (Daniel: 1979).
- Istoriko matyta ir aprašyta Roma, požiūris į krikščionybę (Matthews: 1989).

Be jau paminėtų autorių, yra ir kitų svarbių, kuriais buvo remtasi šiame darbe: M. Gassman (2020), Alas J. Ross (2016), A. Gardner (2015), P. Brown (2013), Drake A. Harold (2011) ir kiti.

⁵ Teitler, Hendrik Cornelius. (2013) "Ammianus, Libanius, Chrysostomus, and the Martyrs of Antioch," *Vigiliae Christianae*, 67, p. 269.

Remdamiesi minėtais darbus (ir kitais, nurodytais bibliografijoje) ir analizuodami paties Amijano Markelino tekstus, darbe siekiame pažvelgti į Amijano istorinį pasakojimą mažai tirtu aspektu: keliame ir giname tezę, kad Markelino požiūrį į krikščionybę galima laikyti ambivalentišku⁶.

Tyrimo uždaviniai:

2. Perskaityti ir išanalizuoti Markelino tekstus, vertinant santykį su krikščionyste ir požiūrį krikščionis, atsispindintį istoriniame jo pasakojime⁷. Analizėje atsižvelgti į šiuos klausimus: kaip Markelinas buvo veikiamas krikščionybės (ar reikšmę prarandančios pagonybės) apraiškų jam artimoje aplinkoje, tiesioginių ar per kitus asmenis, koks buvo jo požiūris į visa tai, ar sinchroniškai keitėsi, ar buvo tvirtai fiksuotas, ar buvo labiau teigiamas ar neigiamas, ar nesuteikiantis ypatingos reikšmės. Tyrimas apima konkrečias *Res Gestae* knygas, kuriose daugiausia dėmesio yra skiriama imperatoriui Julijanui (XIV–XXV).
3. Atlikus istorinių aplinkybių ir religinio konteksto analizę, atkreipti dėmesį į Amijano kaip rašytojo ir istoriko bruožus ir tirti, kaip (ir ar tikrai) jo objektyvumas reiškiasi, pasakojant apie jam artimus žmones, kurie buvo svarbūs istoriniai asmenys, galėję įtakoti autorių tiek politiškai, tiek iš religinės pusės.
4. Analizuoti, kokią religijos funkciją istorikas matė (ir ar apskritai matė) visuomenėje, koks ambivalentiškumas krikščionybės klausimu reiškėsi autoriaus raštuose ir jo paties įsitikinimuose.

Tyrimo metodai:

Darbe atliekant tyrimą naudojami atidžiojo skaitymo (gilinantis į pirminius šaltinius, t. y. *Res gestae* tekstus), lyginamasis, analizės ir sintezės metodai.

⁶ **ambivalentiškumas** (ambi...+ lot. *valentia* – jėga; angl. *ambivalence*) suprantamas kaip jausmų dvejojumas, vienu metu išgyvenami prieštaringi jausmai tam pačiam objektui (Buchanan, Ian (2010). *A Dictionary of Critical Theory*, Oxford University Press, <https://www.oxfordreference.com/display/10.1093/acref/9780199532919.001.0001/acref-9780199532919-e-22>).

⁷ Darbe naudotasi Loeb Classical Library leidimais: *Ammianus Marcellinus. History* Books 14-19; Books 20-26; Books 27-31.

1. Amijanas Markelinas kaip istorikas

Pagrindinis Amijano kaip istoriko pranašumas yra tas, kad įvykiuose, apie kurios pasakoja, tiesiogiai dalyvavo, tarnavo kariuomenėje, buvo artimas imperatoriui Julijanui⁸.

Istoriografiniam Amijano stiliui įtakos darė klasikiniai istorikai, kaip kad Tacitas. Markelino sprendimas pradėti savo istoriją ten, kur Tacitas ją baigė (96 m. po Kr.), rodo jo norą sąmoningai suderinti savo paties darbą su jau turima klasikine tradicija. Be Tacito, autorius žavisi ir Ciceronu, kurį gausiai cituoja. Istorikas yra giriamas už išsamią ir kritišką požiūriu pasakojamą istoriją. Aprašyti yra ne tik patys įvykiai, bet ir paties Amijano nagrinėjamos jų priežastys ir pasekmės, interpretacijos ir vertinimai. Darbo metodika atitinka klasikinę istoriografijos praktiką – išdėstyti įvykius ir pridėti tai, ką sužinojo iš kitų įvykiuose dalyvavusių asmenų, tačiau pasakojimai tampa detalesni kai kalbama apie tuos įvykius, kuriuose pats tiesiogiai dalyvavo. Atsižvelgiant į Amijano karinę patirtį galima pastebėti, kad karinės kampanijos ir politiniai įvykiai aprašomi labai plačiai, ypač kalbant apie Romos imperijos santykius su barbarų gentimis ar apie imperijos viduje vykstančius dalykus⁹.

Labai daug dėmesio istorikas skiria imperatoriui Julijanui (XIVXXV knygos). Galima sakyti, kad imperatorius Julijanas yra aprašomas kaip Amijano asmeninis herojus, nors jie ir nesutarė tam tikrais tikėjimo klausimais, kaip, pavyzdžiui, Julijano kaip pagonio/krikščionio religinė politika¹⁰.

Kalbant apie patį rašybos stilių, tekste susipina graikiški ir lotyniški elementai, kurie atspindi Markelino kilmę ir tuo metu vyravusią kultūrinę aplinką.¹¹ Žvelgiant labiau iš literatūrinės pusės Markelino tekstuose būdingos tos pačios technikos, kurios įprastai buvo naudojamos Romos istoriografijoje: retorika jo aprašytose kalbose, etnografiniai nukrypimai aprašymuose (kaip kad pasakojant apie hunus), literatūrinė aliuzija, galbūt net perteklinis

⁸ Palyginimui apie tai, kodėl Amijanas turėjo pranašumų prieš savo amžininkus:

- Livijus (59 m. pr. Kr. – 17 m. po Kr.) – paskutinėje išlikusioje Livijaus knygoje pasakoja apie įvykius, kurie jau buvo įvykę maždaug prieš šimtą metų iki jam gimstant. Šie įvykiai buvo užrašyti be didelio bandymo nagrinėti, reflektuoti.
- Cezaris (100 m. pr. Kr. – 44 m. pr. Kr.) yra pagrindinis veikėjas savo paties darbuose, tačiau jo rašymo maniera yra šalta, neištraukianti, lyg šnekėtų apie ką nors kitą.
- Tacitas (56 m. – 120 m.) beveik nebuvo susijęs su įvykiais, apie kuriuos pasakojo.

⁹ Rohrbacher, David. (2002) *The Historians of Late Antiquity*, Routledge, pp. 14–42.

¹⁰ Pauw, 1977, p. 181-185.

¹¹ Rohrbacher, 2002, p. 14 - 42.

metaforos naudojimas. Be jokios abejonės, Amijano darbą įtakojo Tacitas, tačiau labiausiai cituojamas autorius tuose darbuose yra Ciceronas.¹²

Kokie bruožai vyrauja Amijano raštuose? Išskirsime pasitaikančius religinius motyvus:

Sed vigilavit utriubique **superni numinis** [čia ir toliau paryškinimai citatose – darbo autoriaus] aequitas. Nam et Gallum actus oppressere crudeles, et non diu postea ambo cruciabili morte absumpti sunt, qui eum licet nocentem, blandius palpantes periuriis, ad usque plagas perduxere letales. Quorum Scudilo destillatione iecoris pulmones vomitans interiit; Barbatio, qui in eum iam diu falsa composuerat crimina, cum ex magisterio peditum altius niti quorundam susurris incusaretur, damnatus extincti per fallacias Caesaris manibus illacrimoso obitu parentavit.¹³

Dicere super his plura conantem, interpellans contio lenius prohibebat, arbitrium **summi numinis** id esse non mentis humanae velut praescia venturi proclamans.¹⁴

Stansque imperator immobilis dum silerent, residua fidentius explicavit: “Quia igitur vestrum quoque favorem adesse fremitus indicat laetus, adulescens vigoris tranquilli, cuius temperati mores imitandi sunt potius quam praedicandi, ad honorem prosperante deo delatum exsurgat; cuius praeclaram indolem bonis artibus institutam, hoc ipso plene videor exposuisse quod elegi. Ergo eum, praesente **nutu dei caelestis**, amictu principali velabo.”¹⁵

Haec dum in Galliis **caelestis** corrigit **cura**, in comitatu Augusti turbo novarum exoritur rerum, a primordiis levibus ad luctus et lamenta progressus. In domo Barbationis, pedestris militiae tunc rectoris, examen apes fecere perspicuum. Superque hoc ei prodigiorum gnaros sollicite consulenti, discrimen magnum portendi responsum est, coniectura videlicet tali, quod hae volucres post compositas sedes, opesque congestas, fumo pelluntur, et turbulento sonitu cymbalorum.¹⁶

Cumque Viennam venisset, ingredientem optatum quidem et impetrabilem honorifice susceptura omnis aetas concurrebat et dignitas, proculque visum plebs universa, cum

¹² Rohrbacher, 2002, p. 25.

¹³ 14.11.24: Tačiau dieviškumo teisingumas budėjo visur, nes ne tik jo žiaurūs darbai sužlugdė Galą, bet netrukus po to skausminga mirtis ištiko abu tuos, kurie dėl melagingų įkalbinėjimų ir melagingų liudijimų įviliojo jį, nors ir kaltą, į pražūties pinkles. Iš jų Skudilonas dėl kepenų pūlinio išsivėmė plaučius ir taip mirė; Barbationas, kuris ilgą laiką buvo sugalvojęs melagingus kaltinimus Galui, kai kurių vyrų šnabždesiais apkaltintas siekęs aukštesnių tikslų nei pėstininkų magistro laipsnis, buvo pripažintas kaltu ir neapvertkinta mirtimi atlygino žalą Cezario, kurį klastingai nužudė, šešeliams. (Teksto vertimai, jeigu nenurodyta kitaip, atlikti darbo autoriaus).

¹⁴ 15.8.9: Kai jis bandė pasakyti daugiau, susirinkusieji jį pertraukė ir švelniai sutrukdė, tarsi nuspėdami ateitį, pareikšdami, kad tokia yra aukščiausiosios dievybės, o ne žmogaus valia.

¹⁵ 15.8.10: Imperatorius, stovėjęs nejudėdamas, kol jie nutilo, dar užtikrinčiau pabaigė savo kalbą: „Kadangi, – tarė jis, – jūsų džiaugsmingas palaikymas rodo, kad ir aš turiu jūsų pritarimą, tegul šis ramios jėgos jaunuolis, kurio santūrus elgesys veikia vertas mėgdžiojimo, o ne skelbimo, pakyla priimti šios Dievo malonės jam suteiktos garbės. Jo puikų charakterį, išlavintą visais gerais menais, regis, visiškai apibūdinau jau vien tuo, kad jį pasirinkau. Todėl su tiesioginiu Dangaus Dievo palankumu įteiksiu jam imperatoriaus rūbus“.

¹⁶ 18.3.1: Kol Galijoje Dangaus apvaizda taisė šiuos [piktnaudžiavimus], Augusto dvare kyla maišto audra, kuri nuo mažos pradžios peraugo į liūdesį ir sielvartą. Barbationas, tuometinio pėstininkų pajėgų vado, namuose pastebimas bičių spiečius; kai jis dėl to susirūpinęs pasitaria su stebuklus išmanančiais vyrais, gauna atsakymą, kad tai pranašauja didelį pavojų; matyt, tokią išvadą paskatino įsitikinimas, kad kai šie vabzdžiai apsigyvena ir susikrauna savo lobius, juos išvaro tik dūmai ir pašėlęs cimbolų skambėjimas.

vicinitate finitima, imperatorem clementem appellans et faustum, praevia consonis laudibus celebrabat, avidius pompam regiam in principe legitimo cernens: communiumque remedium aerumnarum in eius locabat adventu, **salutarem quendam genium**, affulsisse conclamatis negotiis arbitrata.¹⁷

Nec finiri perpassi quae dicebantur, stridore dentium infrendentes, ardoremque pugnandi hastis illidendo scuta monstrantes, in hostem se duci iam conspicuum exorabant, caelestis dei favore, fiduciaque sui, et fortunati rectoris expertis virtutibus freti, atque (ut exitus docuit) **salutaris quidam genius** praesens ad dimicandum eos (dum adesse potuit), incitabat.¹⁸

Laiko sąvoka Markelino raštuose irgi yra specifinė. Dažnai naudojamas būtasis tęstinis laikas (tiek su žodžiu *dudum*, tiek be jo) kalbant apie įvykius, kurie jau buvo įvykę ir užfiksuoti. Kalbėdamas apie savo paties išvalgas, Amijanas naudoja būsimąjį laiką arba įterpia prieveiksmį *postea* („vėliau, paskui, po to“):

Inter haec fortunae dispendia tristioris, dux Moesiae Theodosius iunior, prima etiam tum lanugine iuvenis, princeps **postea** perspectissimus, Sarmatas Liberos ad discretionem servorum rebellium appellatos, collimitia nostra, ex alio latere invadentes, aliquotiens expulit et afflixit, congressibus densis attritos, adeoque obsistentes fortissime turbas confluentes oppressit, ut caesorum plurium alites iusta sagina satiaret et feras.¹⁹

Istorikas nesistengia surišti momentų, kada tam tikri įvykiai buvo aprašomi, su paties įvykio laiku. Esamojo laiko kontinuumas yra išreiškiamas žodžiais *nunc usque* („iki šiol, dar ir dabar, nuolat“):

Et quoniam inedia gravi afflictabantur, locum petivere Paleas nomine, vergentem in mare, valido muro firmatum, ubi conduntur **nunc usque** commeatus distribui militibus omne latus Isauriae defendentibus assueti. Circumstetere igitur hoc munimentum per triduum et trinodium, et cum neque acclivitas ipsa sine discrimine posset adiri letali, nes cuniculis quicquam geri, nec procedebat ullum absidionale commentum, maesti excedunt, postrema vi subigente maiora viribus aggressuri.²⁰

¹⁷ 15.8.21: Bet kai jis pasiekė Vienaį ir įžengė į miestą, įvairaus amžiaus ir rango žmonės susibūrė, kad garbingai jį priimtų kaip trokštamą ir veiksmingą žmogų; o kai pamatė jį iš tolo, visa liaudis su artimiausiais kaimynais sveikino jį kaip maloningą ir laimingą vadą ir žygiavo priekyje su šlovinimo choru, tuo labiau trokšdami išvysti karališką teisėtą valdovą. Į jo atvykimą jie dėjo viltis, kad bus ištaisytos bendros nelaimės, manydami, jog kažkokia palanki dvasia nušvietė jų beviltišką padėtį.

¹⁸ 16.12.13: Kareiviai neleido jam baigti savo žodžių, bet griežė dantimis ir rodė kovos troškimą, daužydami ietimis ir skydais, ir maldavo, kad juos vestų prieš priešą, kuris jau buvo akyse, pasitikėdami dangaus Dievo palankumu, savo pačių pasitikėjimu savimi ir išbandytu savo laimingojo generolo narsumu; ir (kaip parodė įvykis) kažkokia padedanti dvasia sargybinė skatino juos kautis, kol jis bus po ranka.

¹⁹ 29.6.15: Tuo metu, kai šie nuostoliai buvo patirti dėl atšiaurios lemties, Teodosijus jaunesnysis, Moisiejos generolas, jaunuolis, kurio barzda tuo metu dar tik pradėjo augti, vėliau šlovingiausias imperatorius, išsvargintas dažnų kautynių, išvijo ir nugalėjo laisvuosius sarmatus (taip vadinamus, kad atskirtų juos nuo sukilusių vergų), kurie įsiveržė į mūsų teritorijas iš kitos pusės, sutriuškindamas juos tankiuose susirėmimuose; ir taip smarkiai sumušė plūstančius būrius, kurie drąsiausiai priešinosi, kad pasotino plėšriuosius paukščius ir žvėris tikra puota su daugybe nužudytųjų.

²⁰ 14.2.13: Kadangi juos kankino didelis badas, jie nuvyko į vietą, vadinamą Palaja, netoli jūros, kuri buvo apsaugota tvirta siena. Ten ir šiandien nuolat laikomos atsargos, skirtos išdalinti kariams, kurie gina visą Izaurijos pasienį. Todėl jie tris dienas ir tris naktis buvo užėmę tą tvirtovę, bet kadangi prie stataus šlaito nebuvo

Urbem priscis saeculis conditam, ambitiosa moenium strue et portarum centum quondam aditibus celebrem, hecatompylos Thebas, institutores ex facto cognominarunt, cuius vocabulo provincia **nunc usque** Thebais appellatur.²¹

Kartais laikas išvis nėra apibrėžtas:

Inter quos omnes ab adulescentia virtutum pulchritudine commendabilis, noster Hypatius praeminebat, vir quieti placidique consilii, honestatem lenium morum velut ad perpendicularum librans, qui et maiorum claritudini gloriae fuit, et ipse posteritatem mirandis actibus praefecturae geminae decoravit.²²

Dum hoc pulvere per Mauritaniam dux ante dictus anhelat et Africam, Quadorum natio mota est diu inexcitata repentino, parum nunc formidanda, sed immensum quantum antehac bellatrix et potens, ut indicant properata quondam raptim proclivia, obsessaque ab eisdem Marcomannisque Aquileia Opitergiumque excisum, et cruenta complura perceleri acta procinctu, vix resistente perruptis Alpibus Iulii principe Pio, quem ante docuimus, Marco. Et erat (ut barbaris) ration iusta querellarum.²³

Quibus saepe eadem iterantibus, hactenus perpensa deliberatione respondit, haec in locis ubi dicuntur admissa, quaerenda verissimis documentis et vindicanda. Cumque exinde Carnuntum Illyriorum oppidum introisset, desertum quidem nunc et squalens, sed ductori exercitus perquam opportunum, ubi fors copiam dedisset aut ratio, e statione proxima reprimebat barbaricos appetitus.²⁴

Superatus tamen precibus destinatis, tandem nudatis capitibus, infaustam bustuarii libitinam as usque sepulcrum incedentes et pedibus, quosdam etiam complicatis articulis, praeire mandavit. Horret mens reminisci. Quo iustitio humilitati tot rerum apices visebantur et praecipue consulares, post scipiones et trabeas et fastorum monumenta mundana.²⁵

galima priartėti be mirtino pavojaus, o požeminėmis perėjomis nieko nepavyko pasiekti ir joks apgulties būdas nebuvo sėkmingas, jie nusiminę pasitraukė, pasiruošę, spaudžiami milžiniškos būtinybės, imtis net jų jėgoms nepakeliamų užduočių.

²¹ 17.4.2: Pirmykščiais laikais įkurtas Tėbų miestas, kadaise garsėjęs didingomis sienomis ir šimtu priėjimų, kuriuos sudarė jo vartai, jo statytojų buvo pavadintas Hecatompylos, arba Šimto vartų Tėbai; nuo šio vardo provincija iki šiol vadinama Tėbais.

²² 29.2.16: Tarp visų jų išsiskyrė mūsų Hipatijus, nuo pat jaunystės pasižymėjęs kilniomis dorybėmis, tylia ir ramia nuovoka, kilnumu ir švelnumu, išmatuotais tarsi svambalu; jis suteikė garbę savo protėvių šlovei, o pats pašlovino savo ainius nuostabiais savo dviejų prefektūrų veiksmais.

²³ 29.6.1: Kol minėtasis generolas bandė atgauti kvapą Marso dulkėse visoje Mauritanijoje ir Afrikoje, ilgą laiką tylėję kvadai staiga sukilo; Dabar jie daug baimės nebekelia, bet anksčiau buvo be galo karinga ir galinga tauta, kaip rodo jų greiti ir staigūs antpuoliai ankstesniais laikais, kaip kad Akvilėjos apgultis kartu su markomanais, Opitergijaus sunaikinimas ir daugelis kitų kruvinių kovų, atliktų per greitus žygius; kai jie prasiveržė per Julijos Alpes, imperatorius Markas Pijus, apie kurį jau rašėme anksčiau, sunkiai galėjo juos sulaikyti. Ir, kaip žiaurūs, turėjo pagrindo skųstis.

²⁴ 30.5.2: Kai jie dažnai kartojo tuos pačius teiginius, imperatorius, gerai apsvarstęs, atsakė, kad šie veiksmai turi būti ištirti toje vietoje, kur jie buvo padaryti, ir nubausti remiantis patikimiausiais įrodymais. Vėliau įžengęs į Karnuntumą, Iliriko prefektūros miestą, dabar apleistą ir virtusį griuvėsiais, bet labai patogų kariuomenės vadui, jis ėmėsi (kai tik atsitiktinumas ar sumanumas suteikdavo progą) tikrinti laukinių puolimus iš netoliese esančios apsisistojimo vietos.

²⁵ 29.2.15: Tačiau galiausiai jis nusileido primygtinėms maldoms ir įsakė, kad kai kurie asmenys eitų priešais pasmerktą kūrų grobiko karstą į kapą, eidami nuogomis galvomis ir kojomis, o kai kurie ir sudėję rankas. Mano

Dar vienas Amijano rašymo stiliaus bruožas yra trumpumas. Pasakojama glaustai ir aiškiai, pateikiant tik svarbiausias detales:

Et quoniam existimo, fortisan aliquos haec lecturos, exquisite scrutando notare, strepentes id actum esse prius, non illud, aut ea quae viderint praetermissa: hactenus facien- dum est satis, quod non omnia narratu sunt digna, quae per squalidas transiere personas, nec si fieri fuisset necesse, instructiones vel ex ipsis tabulariis suppetere publicis, tot calentibus malis, et novo furore, sine retinaculis imis summa miscente, cum iustitium esse, quod timebatur, non iudicium, aperte constaret.²⁶

Praeter haec alia multa narratu minus digna conserta sunt proelia, per tractus varios Gal- liarum, quae superfluum est explicare, cum neque operae pretium aliquod eorum ha- buere proventus, nec historiam producere per minutias ignobiles decet.²⁷

Haec eo anno (ut praetereamus negotiorum minutias) agebantur. Iulianus vero iam tertio consul, adscito in collegium trabeae Sallustio praefecto per Gallias, quater ipse amplis- simum inerat magistratum et videbatur novum adiunctum esse Augusto privatum, quod post Diocletianum et Aristobulum, nullus meminerat gestum.²⁸

Tačiau kalbėdamas apie savo paties patirtis ne visada atskiria, kas yra jam asmeniškai įdomu, o kas – istoriškai svarbu. Kai kurie jo aprašyti dalykai galėtų būti laikomi nesvarbiais, kaip kad tam tikri nutikimai imperatoriaus Julijano Persijos kampanijos metu:

Qua causa ne occuparentur itinera, celeri cursu praegressi, cum ad secundum lapidem venissemus, liberalis formae puerum torquatum, (ut coniectabamus) octennem, in ag- geris medio vidimus heulantem, ingenui cuiusdam filium (ut aiebat); quem mater dum imminentium hostium terrore percita fugeret, impeditior trepidando reliquerat solum. Hunc dum imperatu ducis miseratione commoti, impositum equo, prae me ferens ad civitatem reduco, circumvallato murorum ambitu praedatores latius vagabantur.²⁹

protas nedrįsta prisiminti, kiek daug aukščiausio rango vyrų, ypač ekskonsulų, po to, kai jie nešė garbės lazdas, dėvėjo purpurinius drabužius ir jų vardai pagal Romos kalendorių buvo paskelbti visam pasauliui, patyrė tokį pažeminimą.

²⁶ 28.1.15: Kadangi manau, kad kai kurie mano skaitytojai, atidžiai tyrinėdami gali pastebėti ir apkaltinti mane, kad pirmiausia įvyko vienas dalykas, o ne kitas, arba kad tie dalykai, kuriuos jie patys matė, yra praleisti, turiu juos tuo nuraminti: ne viskas, kas vyko žemiausioje klasėje yra verta aprašymo; jei tai būtų būtina padaryti, galimai neužtektų net faktų, kuriuos gautų iš viešųjų įrašų kai vyravo visuotinė blogio karštinė, o nauja ir nežabota beprotybė maišė aukščiausius su žemiausiais; nes buvo aiškiai matyti, kad reikia bijoti ne teismo proceso, o teisinių procedūrų sustabdymo.

²⁷ 27.2.11: Be šių mūsų įvairiose Galijos dalyse vyko daug kitų, mažiau vertų paminėjimo, kuriuos aprašinėti būtų nereikalinga, dėl to, kad jų rezultatai nedavė nieko vertingo, ir dėl to, kad nederėtų apipinti istorijos nereikšmingomis detalėmis.

²⁸ 23.1.1: Tokie buvo tų metų įvykiai, praleidžiant smulkmenas. Tačiau Julijanas, kuris jau tris kartus buvo konsulas, ketvirtą kartą ėmėsi vyriausiojo magistrato pareigų, paimdamas su savimi Galijos prefektą Salustijų. O kad paprastas pilietis būtų susietas su valdančiuoju imperatoriumi atrodė naujovė, kurios niekas neprisiminė nuo Diokletiano ir Aristobulo laikų.

²⁹ 18.6.10: Todėl, bijodami, kad keliai gali būti užblokuoti, skubėjome visu greičiu ir, kai buvome už dviejų mylių, pamatėme išvaizdų berniuką su grandine ant kaklo, aštuonerių metų vaiką (kaip spėjome) ir, kaip jis sakė, aukšto rango žmogaus sūnų, kuris verkė viduryje plento; jo motina, bėgdama ir bijodama persekiojančio

Excogitam est ergo ut ardente superposita lampade, et circumligata ne rueret, iumentum solum quod eam vehebat solutum, sine rectore laevorsus ire permitteretur, cum nos as montanos excessus dextra positos tenderemus, ut praelucere seabalem facem duci lenius gradienti, Persae credentes, eum tenerent potissimum cursum; quod ni fuisset praevisum, circumventi et capti, sub dicionem venissemus hostilem³⁰

Fugaci equo nudo et infreni calonum quidam sedens (ne labi possit) ex more habenam qua ductabatur sinistra manu artius illigavit, moxque decussus, vinculi nodum abrumpere nequiens, per avia saltusque membratim discerptus, iumentum exhaustum cursu pondere cadaveris detinebat, cuius dorsuali comprensi servitio usus in tempore, cum eisdem sociis ad fontes sulphureos aquarum, suapte natura calentium, aegre perveni.³¹

Et cum introisset Aneyram imperator, paratis ad pompam pro tempore necessariis, consulatum iniit adhibito in societatem trabee Varroniano, filio suo, admodum parvulo, cuius vagitus, pertinaciter reluctantis ne in curuli sella veheretur ex more, id quod mox accidit portendebat.³²

Įvykiai tarp 353 m. pr. Kr. ir 378 m. po Kr., apie kuriuos rašo Amijanas, galėjo būti pateikti ir trumpesniais variantais. Pusė 26 knygos yra apie Prokopijaus bandymą tapti kiek įmanoma galingesniu. Trečdalis 29 knygos skiriama Teodosijaus veikloms Afrikoje. Vienas įdomesnių istoriko rašymo bruožų šiame kontekste yra jo naudojamas *excursus* – viduryje pasakojimo apie skerdynes Amidoje ir visą naikinantį marą Amijanas sustoja papasakoti apie tai, iš kur atsiranda tam tikros ligos.³³ Apie Amijano kaip istoriko rašymo stilių kalba ir Erichas Auerbachas savo veikalė *Mimezis: tikrovės vaizdavimas Vakarų pasaulio literatūroje*. Auerbachas vertina Amijaną už detalų ir realistišką įvykių vaizdavimą, priešpriešindamas jo kūrinį labiau retoriniam ir stilistiškai suvaržytam kitų senovės istorikų požiūriui. Autorius pabrėžia, kad Amijanas stengėsi vaizduoti tikrovę su tam tikru gyvybingumu, tuo išsiskirdamas iš kitų rašytojų, kurie dažnai griežtai laikėsi nusistovėjusių

priešo, suvaržyta ir susijaudinusi, paliko jį vieną. Kol aš, savo generolo, kuris buvo kupinas gailėsčio, įsakymu pasodinau berniuką prieš save ant žirgo ir nugabenau jį atgal į miestą, plėšikai, pastatę pylimą aplink visą sieną, dar plačiau išsisklaidė.

³⁰ 18.6.15: Todėl sugalvojome ant vieno gyvulio kupros uždėti uždegtą žibintą, jį tvirtai surišti, kad nenukristų, tada paleisti žibintą nešantį gyvulį, kad eitų kairę be raitelio, o mums – į dešinėje esančias kalnų aukštumas, kad persai, manydami, jog generolas, lėtai eidamas savo keliu, priešais save nešasi lajaus deglą, pasirinktą tą, o ne kitą kelią; Jei ne ši gudrybė, būtume buvę apsupti, paimti ir nelaisvę ir patekę į priešų valdžią.

³¹ 19.8.7: Ant pabėgusio žirgo be balno ir pakinktų sėdintis jaunikis, kad nenukristų, prie kairės rankos tvirtai pririšo pavadį, su kuriuo įprastai buvo vedamas žirgas; o paskui, numestas ir negalėdamas atrišti mazgo, nes buvo tempiamas per dykumas ir miškus, vis prarasdamas vieną galūnę po kitos, o gyvulį, išsekusį nuo bėgimo, stabdė negyvo kūno svoris; taigi aš jį sugavau ir, pasinaudojęs laisva vieta ant jo nugaros, su tais pačiais palydovais sunkiai pasiekiau natūraliai karštus sieringo vandens šaltinius.

³² 25.10.11: Kai imperatorius įžengė į Ankirą ir, kiek tą leido sąlygos, pasirūpino savo procesijai reikalingomis priemonėmis. Jis ėmėsi konsulo pareigų, pasiėmęs kartu savo sūnų Varonianą, kuris vis dar buvo mažas vaikas; jo verksmas ir užsispyręs pasipriešinimas, kad jį, kaip įprasta, nešiotų ant kurulo kėdės, buvo ženklas to, kas netrukus įvyko.

³³ 19.4.

retorikos stilių. Pasak Auerbacho, šis įsipareigojimas realizmui leidžia Amijanui perteikti aprašomų istorinių įvykių sudėtingumą ir rimtumą, nesusivaržant tradicinėmis literatūrinėmis stilių klasifikacijomis, kurios buvo įprastos antikinėje istoriografijoje. Be to, Auerbacho analizėje Amianas įtraukiamas į platesnį Vakarų literatūros kontekstą, pabrėžiant, kad jo stilius numatė mišrų vėlesnės krikščioniškosios retorikos ir viduramžių istoriografijos stilių, kuriame derinami aukšti ir žemi elementai, siekiant išsamiau ir autentiškiau perteikti tikrovę³⁴.

Išanalizavę Amijano stiliaus ypatumus, galime teigti, kad jo pasakojimas iš tiesų atspindi pastangas kalbėti kuo objektyviau ir pateisina jam mokslininkų suteikiamą „nešališko istoriko vardą. Tai leidžia tikėtis jo tekstuose objektyvumo ir rašant apie krikščionis.

2. Krikščionybė Amijano istoriniame pasakojime ir jo amžiuje

Amijanas savo tekstuose apie krikščionybę rašo nemažai:

- XIX knyga, 2 skyrius – pasakojama apie krikščionių persekiojimus, kuriuos vykdė ankstesni imperatoriai ir reiškia jiems užuojautą.
- XXI knyga, 12 skyrius – komentuojamas arijonų ginčas ir konfliktas tarp skirtingų krikščionių grupių.
- XXI knyga, 16 skyrius – aptariamas Konstantino valdymas, jo atsivertimas į krikščionybę ir vėlesnė parama Bažnyčiai.
- XXII knyga, 5 skyrius – aptariama Konstantino įpėdinių politika krikščionių klausimu.
- XXII knyga, 9 skyrius – aprašomos Julijano pastangos sugrąžinti pagonybę.
- XXV knyga, 3, 4 skyriai – Amijanas pasakoja apie Julijano valdymą ir jo pasitelktas politines strategijas krikščionių atžvilgiu.
- XXVI knyga, 5 skyrius – kritikuojamas religinis smurtas ir netolerancija.
- XXVII knyga, 3 skyrius – kritikuojama kai kurių krikščionių vyskupų gyvenimo prabanga ir kovos dėl valdžios Bažnyčioje.

Nagrinėjant Amijano vietą krikščionybėje ir požiūrį į ją svarbu suprasti, kokios buvo tuometinės istorinės aplinkybės konkrečiai religijos klausimu. Kadangi Markelinas savo raštuose tuometinės krikščionybės istorijos nepasakoja, apie save patį taip pat pasisako

³⁴ Auerbach, Erich. (1953) *Mimesis: The Representation of Reality in Western Literature*. Translated by Willard R. Trask, Princeton University Press, p. 45–50.

nedaug, dėl to daugumą išvadų turime daryti iš konteksto, per kitus jo raštuose minimus žmones – iš to, kaip apie juos buvo rašyta ir kokį vaidmenį jie atliko istorijoje. Vienas iš tokių šaltinių yra imperatorius Julijanas, kurio santykis su religijomis buvo labai chaotiškas ir iš esmės politinis. Kadangi Amijanas ir Julijanas buvo labai artimi draugai ir Amijano yra daug rašyta apie šį imperatorių, jis gali būti vienas pagrindinių atspirties taškų kalbant apie Amijano vietą religijoje. Todėl ir jo asmenybei bei imperijos valdymo laikotarpiui taip pat skirsime dėmesio.

Reikiamo konteksto apžvalgą pradėsime nuo miesto, esančio dabartinėje šiaurės rytų Turkijoje, pavadinimu Edesa (dabartinė Urfa). Šis miestas yra prie pat Sirijos sienos, kuris nuo 200 m. po Kr. buvo įsiterpęs tarp Romos ir Persų imperijų. III a. pradžioje Edesa buvo savarankiška karalystė. Nepaisant to, kad imperijoje tuo metu buvo uždrausta būti krikščionimi, visgi buvo tokių, kurie šiam draudimui priešinosi, pavyzdžiui, rašytojas ir mokytojas Bardaisanas (154–222)³⁵. Savo pasirinkimą Bardaisanas paremia tuo, kad žmonės yra laisvi rinktis, kad tai nėra iš anksto numatyta žvaigždžių, kiekvienas regionas turi savo įsitikinimus ir būtent krikščionys sugebėjo parodyti savo laisvos valios galią. Nesvarbu, kur beeitų, krikščionys ignoruoja vietinius tikėjimus ir niekas negali palaužti jų tikėjimo Kristumi ir jo įstatymais.

Kalbant apie IV a., įsimintiniausias ir galbūt svarbiausias įvykis buvo Vakarų Romos Imperijos žlugimas. Tačiau romėnų frontas nebuvo žiauriai pralaužtas barbarų. Tarp 200–400 m. frontas keitėsi pats. Nuo gynybos regiono, kuris barbarus laikė per saugų atstumą, iki plačios terpės, kurioje tiek romėnų, tiek barbarų visuomenės viena kitą traukė. 324 m. imperatorius Konstantinas įkūrė Konstantinopolį, miestą, kuris buvo kaip antroji Roma, demonstruojanti savo galią rytinėje imperijos pusėje.³⁶

Po imperinės galios atkūrimo ir dramatiškų reformų trečio amžiaus pabaigoje Romos imperijos gyventojai jautė artimesnės, labiau dvasiškai pasiekiamos religijos Diokletijano imperija buvo didžiaja dalimi politeistinė visuomenė. Didžiausias dėmesys buvo skiriamas tinkamam kiekvieno iš dievų garbinimui.³⁷ Jis yra pasakęs, kad jokia kita religija negali pakeisti ar mesti šešėlio ant giliai įsišaknijusio politeistinio tikėjimo.³⁸

Štai imperatorius Konstantinas nerodė ypatingo dėmesio būriui dievų. Netgi priešingai, savo pergalę prie Milvijaus tilto jis jau priskyrė krikščionių Dievui. Tuo metu būta tradicijos po pergalės žengti į Kapitolijų ir atlikti tam tikrus aukojimus. Imperatorius Konstantinas

³⁵ Brown, Peter. (2013) *The Rise of Western Christendom: Triumph and Diversity, A.D. 200-1000*, John Wiley & Sons, Inc., Chichester, West Sussex, p. 40.

³⁶ *Idem*, p. 57.

³⁷ Fox, Robin Lane. (1986) *Pagans and Christians*, Penguin Books, London, III skyrius.

³⁸ Mitchell, Stephen. (2007) *A History of the Later Roman Empire AD 284–641: The Transformation of the Ancient World*, Wiley-Blackwell, p. 169.

įžengęs pro miesto vartus iškart grįžo į rūmus. Iš pradžių daug dėmesio į tokį imperatoriaus elgesį nebuvo kreipiama, nes prioritetu buvo tam tikri politiniai dalykai. Be to, Konstantinui puikiai sekėsi naujose pareigose, o krikščionių Dievo garbinimas atnešė klestėjimą ne tik jam pačiam, bet ir visai imperijai. Tiesa verta paminėti, kad Konstantinas krikščionybę skatino ne kaip oficialią imperijos religiją, bet kaip savo asmeninę³⁹. Krikščionybę jis pažinojo nuo savo jaunystės laikų, tačiau įsivaizdavo ją kaip demonišką galią, kurią pranašai skelbė kaip nepatinkančią dievams. Tačiau viename iš laiškų vyskupams, iš kurių sudarė Arlio ankstyvųjų krikščionių tarybą, 314 m. Konstantinas rašo ne apie jo dievo gerumą, bet apie jų visų dievą. Verta paminėti, kad po 312-ųjų metų Konstantinas valdė didžiąją dalimi tarp pagonių. Jo kariai buvo pagonys, valdančioji klasė buvo pagonys, kurie padėjo jam formuoti įstatymus, jie buvo atsakingi už Konstantino kalbų viešinimą.⁴⁰

Imperatorius Konstantinas jau turėjo virš keturiasdešimt metų ir buvo jau labai patyręs politikas, kai oficialiai pasiskelbė esantis krikščionis. Per tiek laiko jis galėjo apsvarstyti naujos religijos teikiamus privalumus ir sunkumus, su kuriais buvo susidūrę jo pirmtakai, bandydami krikščionybę užgniaužti. 325 m. Konstantinas tapo vienatiniu valdovu, kuris tikėjo, kad krikščionybė yra tinkama religija imperijai išpažinti. Apie 300-uosius metus niekas nebūtų galėjęs nuspėti nei didžiulės Konstantino sėkmės valdymo reikaluose, nei fakto, kad imperiją saugoti bus „paskirtas“ kitas dievas, būtent krikščionių dievas. Turėtume paminėti, kad Konstantinas vis atidėdavo savo krikštą iki pat mirties. Taip pat, jo valdymo antrojoje pusėje ant monetų buvo kaldinami ir krikščioniški, ir pagoniški simboliai. Tačiau, nepriklausomai nuo savo religijos, nemėgo jokio tipo atskirties ir bandė visus paveikti, kad šie būtų ištikimi ir paklusnūs valdžiai⁴¹.

Krikščionys savo religiją pateikdavo kaip uždarą ir nesikeičiančią konflikto su pagoniška Romos imperija kontekste. Tačiau realybėje, maždaug po 250-ųjų metų ėmė keistis tiek imperija, tiek krikščionybė⁴². Imperija tapo dar labiau atsidavusi savo ideologinei pozicijai. Pirmą kartą imperatoriai pradėjo žiūrėti į krikščionybę kaip į imperinio masto fenomeną. Tačiau krikščionių persekiojimas parodė, kad ir pati krikščionybė pasikeitė tiek pat, kiek imperija. Tai jau nebebuvo besislapstanti institucija, sudaryta iš mažų grupelių. Ji tapo Bažnyčia su savo sekėjais ir jų ištikimybe. Kaip ir Romos imperija, Bažnyčia ir pati tam

³⁹ Fox, Robin Lane. (1986) *Pagans and Christians*, Penguin Books, London, p. 87.

⁴⁰ *Idem*, p. 512.

⁴¹ Gardner, Alexander, *Julian: philosopher and emperor*, Sagwan Press, 2015, p. 14.

⁴² Dar verta paminėti ir tai, kad iki 250-ųjų nėra rasta jokių krikščionių paminėjimų, tačiau yra žinoma, kad dar neturėdami savo bažnyčių krikščionys jau aktyviai lankė mišias, susirinkdami kieno nors dideliuose privačiuose namuose ar kambariuose. Jeigu ir buvo kažkokių susitikimo vietų pačiame mieste, tai jos negalėjo būti didelės ir atviros.

tikra prasme tapo imperija, tvirtai žinanti savo ideologinę poziciją ties įvairiausiais klausimais. O trečiajame amžiuje krikščionybė jau turėjo savo tvirtą hierarchiją ir pasižymėjusius lyderius. Tuo metu imperatorių išleisti įstatymai buvo traktuojami kaip vienintelis tvarkos palaikymo šaltinis, tačiau Bažnyčia skelbėsi turinti savo tvarkos sistemą, nepriklausančią nuo žemiškųjų. Be jokios abejonės, pastarasis „dieviškos tvarkos“ variantas buvo atakuojamas.⁴³

Tiksliai pasakyti, kiek III amžiaus imperijoje buvo krikščionių, yra neįmanoma. Vienas iš spėjimų yra tas, kad krikščionys sudarė 10 procentų imperijos, labiausiai susitelkę Sirijoje, Mažojoje Azijoje ir pagrindiniuose miestuose, buvusiuose arčiau Viduržemio. Tačiau tai yra tik spėjimas. Ką tikrai galima drąsiai teigti, tai kad trečiajame amžiuje krikščionių bendruomenės plėtėsi greitai ir netikėtai. Keli krikščionių tuo metu turėti privalumai, kurie galbūt galėjo įtakoti Bažnyčios augimą yra tie, kad krikščionybė, priešingai nei pagonybė, iš judėjų buvo perėmusi nuodėmių išpažinimo ir atleidimo praktiką. Taip pat, pagonių šventyklos ir krikščionių bažnyčios buvo išlaikomos skirtingais būdais. Politeistiniame pasaulyje šventyklų išlaikymas priklausė nuo pasiturinčių globėjų, kurie bet kuriuo momentu galėjo bankrutuoti (kaip ir atsitiko su daugeliu trečiajame amžiuje). Tuo tarpu bažnyčios buvo išlaikomos pačių tikinčiųjų, kurie aukodavo kiek galėdavo. Krizės metu bažnyčia išsilaikė daug geriau negu pagonių šventyklos.⁴⁴

Bendrai žiūrint į istorinę krikščionybės situaciją istorikams yra sunku nustatyti krikščionybės poziciją prasidėjus ketvirtam amžiui. Jau vien kalbant apie religijos kaip tokios sąvoką dabar ji mums yra visiškai suprantama ir įprasta, tačiau tuo metu tai buvo labai naujas ir atsargiai priimamas terminas, net ir pačių krikščionių bendruomenėse.⁴⁵ Didžiausia silpnoji vieta Bažnyčiai buvo ne iki galo apsisprendę tikintieji, kurie galėjo vėl pasisukti į politeizmą. Vyskupai ėmėsi priemonių „priešui“ sustabdyti: orakulai buvo uždarinėjami, didžios šventyklos buvo naikinamos išlaužiant duris ir sujaukiant aukurus (taip norėta parodyti, kad su tomis šventyklomis susieti dievai nieko negali padaryti, kad apgintų savo šventovę ir leidžia jai būti naikinamai), dievų statulos buvo griauamos nulaužiant jų galvas, rankas ir kojas, kad jų garbintojai matytų, kaip yra atimama jų dievų turėta galybė. Krikščionių imperija buvo pilnai įsitraukusi į šią veiklą. Prisimindami, kaip Dioklecijano laikais buvo draudžiami krikščionių susitikimai, naikinami jų šventraščiai, kartu su Konstantinu priešaky darė tą patį savo priešininkams pagonims. Taip pat, maždaug

⁴³ *Idem*, p. 185.

⁴⁴ *Idem*, p. 290.

⁴⁵ Catherine Nixey. *The Darkening Age: The Christian Destruction of the Classical World*. Houghton Mifflin Harcourt, 2017.

ketvirtame amžiuje tarp krikščionių ėmė rasti naujas žodis, skirtas politeistams pavadinti – *paganus*. Šiuo terminu buvo norėta pabrėžti antraeilę, „paraštinę“ politeizmo vietą pasaulyje. Pats žodis tą ir reiškė – žemesnio lygio.⁴⁶

Konstantinas ir jo vykdyta krikščionybės propagavimo politika nepasiekė visiško senosios religijos sunaikinimo. Tačiau apie 420-uosius metus krikščionių kunigas asketas Izidorius Peluzietis jau rašė, kad pagoniškoji graikų religija, vyravusi daugybę metų, išnyko nuo žemės paviršiaus⁴⁷. Iš tiesų pagonybė su krikščionybe laikui einant kardinaliai apsikeitė vaidmenimis ir viena iš religijų (pagonybė) buvo visiškai išstumta iš kasdienio gyvenimo, nenoriai užleisdama vietą kitai, kylančiai religijai. Kelios iš galimų tokio pasikeitimo priežasčių galėjo būti tos, kad, priešingai nei pagonių dievai, krikščionių Dievas buvo vienas ir pagal doktriną visuomet tarp žmonių, artimas, slypintis kiekviename žingsnyje, skelbiantis nuodėmių atleidimą ir kitą gyvenimą po mirties, kurio gerovė priklausys nuo to, kaip buvo gyventas žemiškasis gyvenimas. Gyvenimui imperijoje besikeičiant ėmė bręsti kitokie gyventojų poreikiai, kurių pagonybė neatitiko, o krikščionybė – skatino.⁴⁸

3. Imperatorius Julijanas ir jo vertinimas Amijano veikale

- XIV–a knyga: Amijanas rašo apie Julijano kilimo pradžią ir jo karines kampanijas prieš germanų gentis.
- XVIII (357–358 m. pr. Kr.): Julijano kaip Cezario aprašymai.
- XIX (359–360 m. pr. Kr.): Julijano tapimas Augustu.
- XXII (353–358 m. pr. Kr.): Julijano santykiai su Konstancijumi II-uuju.
- XXIII (iki 360 m. pr. Kr.): tęsiamas pasakojimas apie Julijano veiklas Galijoje ir karines kampanijas.
- XXIV (360–363 m. pr. Kr.): Julijanas kaip vienatinis imperatorius.
- XXV (363–364 m. pr. Kr.): Julijano žygis į Persiją ir mirtis.

Kalbant apie Julijaną ir IV amžiaus imperiją reikia pirmiausia pabrėžti tris svarbius faktus:

1. Imperijos valdymo forma jau nebebuvo „respublika“.

⁴⁶ Gardner, Alexander. 2015, p. 1-24.

⁴⁷ S. Isidorus Pelusiota. *Letter 1270*. In: *Patrologia Graeca*, vol. 78, col. 344A.

⁴⁸ Fox, Robin Lane, 1986, p. 134.

2. Roma nebebuvo visos politinės sistemos centras.
3. Senųjų Graikijos ir Romos dievų garbinimas jau nebebuvo pagrindinė valdovų ir jų pavaldinių religija.⁴⁹

Julijanas priešinosi visiems trimis pokyčiams. Nemėgstantis pompastikos, nepakantus pokojomis besimaišančioms dvaro etiketo taisyklėms, garbinantis senąją demokratišią Atėnų šlovę ir senato valdomą Romą, Julijanas nebuvo reformų šalininkas, o kalbant apie religijos padėtį imperijoje – per daug buvo norima sugriauti to, kas Julijanui buvo brangu, kad būtų praskintas kelias naujajam dievui ir imperatorius norėjo tai kaip įmanoma labiau sustabdyti.

Julijanas gimė 331 m. šalia Konstantinopolio. Apie jo tėvus nėra žinoma daug, o brolis buvo ištikimas imperatoriui Konstantinui. Būdamas septynerių Julijanas buvo paskirtas kaip mokinys Mordonijui, kuris mokė ir jo motiną. Jo mokytojas buvo griežtas ir kontroliuojantis. Julijano senelis, susitelkęs į anūko saugumą, su tokiu mokymo planu sutiko. Suteikti Julijanui tiek vienatvės ir represijos jausmų tokiam jaunam amžiui buvo būdas jį išmokyti pasinaudoti savais šaltiniais, norint ką nors pasiekti ar padaryti. Kalbant apie pačius mokslus, Julijanas įsikibo Homero ir savo artumą šiam kūriniai dar ne kartą parodys jį vis cituodamas⁵⁰.

Galima būtų manyti, kad apsuptas krikščionių Julijanas prarado susižavėjimą epais, tačiau jokių to įrodymų nėra išlikę. Nežinoma, ar pats mokytojas Mordonijus buvo pagonis, ar krikščionis. Turint omenyje, kad Konstancijus leido jam būti šalia savo jauno pusbrolio, sufleruoja, kad galbūt mokytojas neturėjo daug galimybių priešintis naujajam tikėjimui. Ir visgi, iš to, ką Libanijus⁵¹ ir Julijanas rašė apie jį, manoma, kad Mordonijus buvo užvaldytas helenistinės pagonybės dvasios.⁵² Kitų šaltinių teigimu, pats Julijanas 362 m. rašytame laiške teigia, kad išpažino krikščionybę iki kol jam suėjo apie dvidešimt metų (tai būtų 351 m.), o vėliau ėmė sekti „tikraisiais“ dievais.⁵³ Būdamas vaikas, augęs krikščioniškoje aplinkoje, Julijanas, teigiama, galėjo cituoti krikščioniškus tekstus, reguliariai lankė mišias, kaip pridera pagerbdavo krikščionių kankinių kapus, o pačiose mišiose netgi buvo skaitovas.⁵⁴ Taip pat, vėliau, Julijano žmona buvo atsidavusi krikščionei, kuri pagimdė vieną sūnų. Sūnus

⁴⁹ Gardner, Alexander, 2015, p. 2.

⁵⁰ Rendall, Gerald Henry, 1897. *The Emperor Julian: Paganism and Christianity*. George Bell and Sons, Cambridge.

⁵¹ Retorikos mokytojas sofistų mokykloje Rytų Romos imperijoje.

⁵² Gardner, Alexander, 2015, p. 36.

⁵³ Teitler, Hans C. 2017. *The Last Pagan Emperor: Julian the Apostate and the War Against Christianity*. Oxford University Press, New York, p. 9–10.

⁵⁴ Rendall, Gerald Henry. 1897.

mirė iškart gimęs, ir Amijanas paaiškina, kad tai buvo vaikų negalinčios turėti Konstancijaus žmonos Eusebijos pavydo padiktuotas incidentas. Vaikelis buvo nužudytas pribuvėjos. 360 m. jo žmona mirė. Po to Julijanas niekad nebepalietė jokios kitos moters, net kai jo kariai jam siūlydavo nekaltų mergelių.⁵⁵

Taip pat, prie Julijano išsilavinimo prisidėjo ir Eusebijus⁵⁶, Nikomedijos vyskupas, o paskui ir kontroversiškai vertinamas arijonizmo⁵⁷ religijos išpažinėjas⁵⁸, tolimai besigiminiuojantis su pačiu Julijanu. Yra manoma, kad pats arijonizmas, kuris apima ir misticizmą, buvo Julijanui patrauklus. Tačiau, kur yra priežastys tai antipatijai, kurią Julijanas jautė krikščionybei, tiksliai pasakyti nėra lengva. Vyskupas Eusebijus mirė, kai Julijanui buvo dešimt metų. Turint omenyje jo vaikystės išgyvenimus, galbūt tam tikri susidūrinai su krikščionybe “ kategoriją. Galbūt jis norėjo pasilikti su tomis idėjomis, kurios buvo aprašytos jo mėgtuose epuose. O vėliau, kadangi Konstancijus vis turėjo tam tikro nerimo dėl Julijano ir jo vyresniojo brolio o, jiems uždraudė matytis su draugais, giminėmis ir galiausiai net ir mokytis. Abu vaikai buvo šešeriems metams ištremti ir izoliuoti. Vieninteliai kompanijonai Julijanui buvo jo brolis ir tarnai. Julijanas jautė didelį prisirišimą prie savo brolio, tačiau žinojo ir jo charakterio ydas, kurias priskyrė jo prastam išsilavinimui. Amijanas pažinojo abu brolius ir teigė, kad didelio bendradarbiavimo tarp jų nebuvo⁵⁹. Jų tremtis truko iki 350 m., kada Galijus buvo pašauktas į sostą ir turėjo vesti Konstantiną, tuometinio imperatoriaus seserį, kurią Amijanas vadino labai žiauria:

Cuius acerbitati uxor grave accesserat incentivum, germanitate Augusti turgida supra modum, quam Hanniballiano regi fratris filio antehac Constantinus iunxerat pater, Magaera quaedam mortalis, inflammatrix saevientis assidua, humani cruoris avida nihil mitius quam maritus. Qui paulatim eruditiores facti processu temporis ad nocendum, per clandestinos versutosque rumigerulos, compertis leviter addere quaedam male suetos, falsa et placentia sibi discentes, affectati regni vel artium nefandarum calumnias insontibus affigebant.⁶⁰

⁵⁵ Teitler, Hans C., 2017, p. 13.

⁵⁶ *Res Gestae* 22. 9.

⁵⁷ Arijonizmas yra krikščionybės šaka, kuri teigia, kad Jėzus Kristus nėra vienas su Dievu Tėvu, bet tiesiog jo sukurtas Šventasis.

⁵⁸ Teitler, Hans C., 2017, p. 21-22.

⁵⁹ *Res Gestae*, 14.6.

⁶⁰ 14.1.2: Be to, jo žiaurumą labai skatino jo žmona, be galo arogantiška dėl savo giminystės su imperatoriumi, kurią jos tėvas Konstantinas anksčiau buvo apvedinęs su savo brolio sūnumi, karaliumi Hanibalijanu. Ji, mirtingojo pavidalo Megaira, nuolat žadino [Galo] žiaurumą, nes buvo tokia pat nepasotinama, kaip ir sutuoktinis, trokšdama žmonių kraujo. Laikui bėgant ši pora pamažu vis labiau įgudo daryti žalą, o pasitelkę nepastebimus ir gudrius gandų nešiotojus, bjauriai įgudusius lengvai bet kuo pasipildyti informaciją ir norinčius sužinoti tik jiems tinkantį melą, jie nekaltiems primetė melagingus kaltinimus, esą jie siekė karališkosios valdžios arba vertėsi magija.

Galijus nebuvo tinkamas tokiai pozicijai ir pats nebuvo labai patenkintas pareigomis ir jam duota į žmonas daug vyresne moterimi. Galijaus valdymo metu persai vėl bandė užgrobti Mesopotamiją, Isaurijos kalnų gyventojai žudė savo kaimynus, o Antiochijoje praūžė badas. Galijus nebuvo itin lydimas sėkmės kai reikėjo tvarkytis su šiomis problemomis. Tuo metu jis linksmino save kumštyneimis (kuo žiauresnėmis, tuo geriau), išteisindavo kaltuosius ir nuteisdavo nekaltuosius, kad gautų daugiau kyšių, šnipinėjo gatvėje praeinančius, norėdamas sužinoti visas apkalbas apie valdžią.⁶¹

Konstancijus išgirdo apie anksčiau minėtus įvykius iš palikto ten šnipo. Buvęs imperatorius nusprendė, kad reikėtų imti ir mažinti karių, paklūstančių Galijui, skaičių. Vėliau pasiuntė prefektą Domicijaną, kad šis įvykdytų nurodytą imperatoriaus „pasitraukimą“ iš Antiochijos. Domicijanas elgėsi labai netaktiškai ir labai neapgalvotai, o Galijus jį sugavo. Kai vienas kvestorių bandė įsikišti į konfliktą, tiek jis, tiek Domicijus buvo nužudyti. Galijus nusprendė, kad taip buvo konspiracija prieš jį ir leido naudoti kankinimo būdus, kad būtų išpešti kitų konspiratorių vardai. Be jokios abejonės, daug nekaltų žmonių buvo suimti ir net nužudyti⁶².

Čia pasirodo naujas istorijos personažas Ursicinas, Nisibidės gubernatorius, kuriam imperatorius įsakė atvykti ir ištirti įvykius, kurie tuo metu vyko. Kartu su juo atvyko ir Amijanas, kurio dėka ir turime nurašytą tuo metu vykusį pokalbį. Ursicinas buvo šokiruotas to, kaip žiauriai buvo teisiami kaltinamieji ir iškart viską pranešė Konstancijui, tačiau Galijui ištikimi šnipai tuojau pat išdavė Ursicinasties Galijus pasidarė dar žiauresnis ir besiblaškantis. Galiausiai tam tikrų konsulų buvo paskatintas palikti Siriją ir vykti į Italiją, kur per vėlai suprato, kad pakliuvo į spąstus, buvo sugautas, įkalintas Istorijoje, kur visą kaltę suvertė savo mirusiai žmonai, ir galiausiai buvo nukirsdintas. Jam turėjo būti dvidešimt devyneri.⁶³

Galijus niekada neatsižadėjo religijos, su kuria augo. Tačiau galbūt dėl to, kad jam nebuvo suteikti tie intelektualiniai gabumai, kuriuos turėdamas Julijanas pasisuko į helenizmą.

Galijaus nesėkmės atsiliepė ir Julijanui, kuris dabar buvo matomas kaip lygiai toks pats plevėsa kaip jo brolis. Tačiau ketveri metai brolio valdymo Julijanui įtakos neturėjo. Jie keletą kartų susirašė, galbūt vieną kartą susitiko, bet apskritai Julijano nedomino dvaro problemos. Jis norėjo toliau gilintis į tai, kas jam buvo įdomu – intelektualus pasaulis, ne materialus – todėl savo laiką Julijanas savo brolio valdymo metu leido besimokydamas

⁶¹ Teitler, Hans C., 2017, p. 17.

⁶² *Idem.*

⁶³ *Idem.*

įvairiuose miestuose (Nikomedijoje, Konstantinopolyje, Atėnuose, kur tuo metu gyvavo Marko Aurelijaus įkurta filosofijos mokykla)⁶⁴.

Julijanui tuo metu daugiausia įtakos darė asmenys buvo jo mokytojai. Ypač trys iš jų: Maksimas (okultizmo filosofas ir pagonių kankinys), Libanijus ir Temistijus. Maksimą Julijanas pasirinko po to, kai iš Eusebijaus išgirdo, kad šis kartą privertė deivės Hekatės statulą juoktis, o deglą jos rankose privertė šoktelti liepsnomis. Libanijus buvo vienas iš tų mokytojų, kurių sofistinių paskaitų klausytis Julijanui kažkada buvo uždrausta. Libanijus buvo pagonis, bet labiau iš reikalo negu iš nuoširdaus tikėjimo. Apskritai, religinius reikalus ir pozicijas jis matė labai paviršutiniškai, pavyzdžiui, viename laiške draugui sveikina jį su naujomis vyskupo pareigomis, kurios suteikią puikiausią galimybę panaudoti retorinius sugebėjimus. Temistijus nebuvo toks fanatiškas kaip Maksimas ir į minčių reiškimą kalboje žiūrėjo giliau negu Libanijus. Libanijaus požiūris į religijas buvo liberalus. Jam svarbiausia buvo tikėjimo skelbiamos vertybės. Jis vertino įvairovę religijoje. Jeigu vėliau imperatorius Valensas persekios tuos krikščionis, kurie buvo šiek tiek kitų šakų, tai Temistijus kaip tik manė, kad tokia krikščioniškų šakų įvairovė yra gerai ir jos dėka galima tik dar geriau pažinti Dievą. Apskritai, religinis santykis tarp mokytojų mokinių ne visada sukeldavo nemalonių ginčų ar situacijų.⁶⁵

Viename iš laiškų Maksimui Julijanas dėkoja dievams už savo, kaip imperatoriaus, sėkmę. Šioje vietoje gali iškilti keli klausimai: kaip žmogus, turintis jeigu ne tokį patį tai aukštesnį moralinį rodiklį negu jo amžininkai, galėjo nepripažinti Jėzaus mokymų ant kalno? Kaip labai sudvasintos teologijos ir kosmologijos šalininkas nepastebėjo jokios vertingos reikšmės bendruose krikščionių susitikimuose ir jų maldose? Kodėl matydamas savo laikų moralinę degradaciją nebandė pasinaudoti naująja religija visuomenei atgaivinti? Krikščionybė jau buvo įrodžiusi, kad yra pagrindinė jėga, ir kad yra pasiruošusi prisiimti Imperijos religijos poziciją. Krikščionybė, žvelgiant iš politinės pusės, buvo ateitis. Jau minėti galimi atsakymai yra tie, kad vaikystėje krikščionybė jam siejosi su artimiausių žmonių nužudymu, o vėliau ir pats tikėjimas nebuvo tinkamai jam pristatytas. Be jokios abejonės, šios priežastys yra svarios, tačiau ar jų užtenka, kad būtų atsakyta į keliamus klausimus?

Kai Julijanas paskelbė atsitraukiantis nuo krikščionybės tai nesukėlė labai didelio šurmulio tarp žmonių, kadangi Julijanas tuo metu turėjo tik Cezario titulą, ne Augusto.

⁶⁴ Gardner, Alexander, 2015, p. 52.

⁶⁵ *Ibid.*

Šurmulio nesukėlė ir dėl to, kad imperatorius nebuvo itin mėgstamas tuometinių gyventojų.⁶⁶ Be to, Augusto titulas vis dar priklausė krikščioniui imperatoriui, tačiau ne už ilgo po savo apostazės⁶⁷ paskelbimo imperatorius Konstancijus mirė ir Julijanas liko vienas stovėti prieš visą imperiją, su staiga nerimauti pradėjusiais krikščionimis. Julijano (kaip pilnateisio) Augusto valdymo pradžia buvo rami, pradedant iškilminga laidotuvių procesija savo pirmtakui (procesija buvo pagal krikščioniškas tradicijas, su ėjimu į bažnyčią), taip pat buvo paskelbta religinė amnestija, pagal kurią iš kalėjimų ir trėmimų buvo išlaisvinami vyskupai, net sodinami atgal į savo turėtas pozicijas (jeigu pastarosios buvo laisvos), eretikai taip pat buvo paleidžiami iš tremties. Be jokios abejonės, imperatorius norėjo krikščionis ir kitas tam tikras sekta palikti likimo valiai, tačiau jo paties pradėta tuometinė politinė jo tolerancija neleido tokios nelygybės. Tačiau tuo pat metu jis darė tą patį, ką Konstancijus, tik atvirkščiai. Jeigu Konstancijus buvo ištrėmęs kažkuriuos krikščionis, Julijanas juos pargabeno atgal. Jeigu pirmtakas užtikrino tam tikriems bažnyčioms nariams neliečiamybę, Julijanas ją atėmė. Milano edikte nurodyta tolerancija vis dar galiojo, tačiau jautėsi tam tikras favoritizmas iš valdžios pusės, kada materialus palaikymas buvo permestas nuo krikščionių prie pagonių. Julijanas tikėjosi atkurti labai stiprią sąjungą tarp imperijos ir pagonybės, vietomis galbūt pažiūrėdamas į pagonybę kaip į didesnę dalyką, negu ji iš tiesų buvo. Kai kuriuose XIX a. šaltiniuose būta nuomonių, kad Julijanas yra pagonių Konstantinas, tik dar labiau dvasingas su savo religija negu jo pirmtakas⁶⁸. Dar verta paminėti, kad prieš oficialiai paskelbdamas apie savo atsitraukimą nuo krikščionybės, Julijanas tam, kad paerzintų opoziciją ir įgytų daugiau pasitikėjimo ir bendros gerovės, dar 360 m. eidavo į bažnyčias ir apsimedavo esantis atsidavęs krikščionis. 361 m., kai triumfuodamas įžengė į Konstantinopolį, pagaliau visiems atvėrė širdį ir oficialiai paskelbė savo apostazę ir naujus įsakymus atidaryti uždarytas šventyklas ir t.t.⁶⁹

Julijano nepasitenkinimas krikščionimis yra minimas ir Amijano raštuose, kaip, pavyzdžiui, Apolono šventyklos sudeginimas, dėl kurio imperatorius iškart apkaltino krikščionis:

Quo tam atroci casu repente consumpto, ad id usque imperatorem ira provexit, ut quaestiones agitari iuberet, solito acriores, et maiorem ecclesiam Antiochiae claudi.

⁶⁶ Bradbury, Scott. 1995. Julian's Pagan Revival and the Decline of Blood Sacrifice. *Phoenix*, vol. 49, pp. 331–332.

⁶⁷ Sąmoningas atsitraukimas nuo kurios nors religijos.

⁶⁸ Rendall, Gerald Henry. 1897. *The Emperor Julian: Paganism and Christianity*. George Bell and Sons, Cambridge.

⁶⁹ Teitler, Hans C., 2017, p. 10–15.

Suspiciabatur enim id Christianos egisse, stimulatōs invidia, quod idem templum inviti videbant ambitioso circumdari peristylis.⁷⁰

Stebint Julijano nusiteikimą prieš krikščionybę galima daryti išvadą, kad tai nebuvo labai logiškas ir pagrįstas nusiteikimas. Galima manyti, kad Julijanas sąmoningai neigė viską, ką krikščionybė turėjo gero ir pabrėžė tik tai, kas buvo bloga socialiniame, moraliniame ir intelektualiniame kontekste. Pavyzdžiui, bandė įrodinėti, kad visa naujoji religija kilo iš nusikaltėlių ir jų daromų nusikaltimų.⁷¹ Taip pat, parašė septynias knygas vien iš savo nepritarimų naujajai religijai. Dievas, piešiamas Julijano, neatrodė visai taip, kaip jį matė patys krikščioniškojo tikėjimo išpažinėjai. Besiremdamas vien Senajame Testamente esančiais antropomorfizmais⁷² imperatorius nupiešė savotišką Dievo vaizdą: žmogiškų aistrų globėjas, pykstantis, pavydus, painiojantis nekaltuosius su nusikaltusiais, pilnas aklių aistrų, kurios pražudo tūkstančius žmonių, jo bausmės nesąžiningos, kuomet atkeršijama daugeliui žmonių vien už kelių iš jų padarytas nuodėmes, neleido pirmiesiems žmonėms valgyti nuo Išminties medžio ir tuo pat metu dar labiau nenorėjo, kad jie patys, savarankiškai, galėtų atskirti gera nuo blogo. Krikščionių Dievas yra trumparegis ir niekuo nenorintis domėtis. Sukūrė pirmąją moterį kaip vyro pagalbininkę, o ji tapo jo suvedžiotą ir pikčiausiu priešu. Bandė pirmuosius žmones atitolinti nuo jau minėto gero ir blogo pajautimo, bet buvo jų pačių pergudrautas. Išsigandęs žmonių nusprendė sumaišyti jų kalbas, kad šie nesusikalbėtų. Žydai yra laikomi Dievo išskirta tauta, tačiau jie puola graikams ir daugeliui kitų tautų po kojomis, ištiesai yra okupuojami. Tokio Dievo sekimas ir imitavimas, pasak Julijano, gali turėti katastrofiškų pasekmių.

Tačiau tuo pat metu Julijanas iškelia⁷³ gana įdomių klausimų rašytiniuose tekstuose apie krikščionių dievą. Pasak jo, trūksta daugumos dalykų paaiškinimų, o kai kurie tekstai atrodo nebaigti. Pavyzdžiui, kaip buvo sukurti angelai ir tarpininkaujančios dvasios. Nepaisant to, kad jos yra dažnai minimos, nėra aišku, ar tai yra paties Dievo kūriniai, ar kažkokie jau prieš tai egzistavę subjektai. Nėra visiškai jokių paaiškinimų apie patį kūrimo procesą ir jau iš seniau egzistuojančių reikalų tvarkymą. Kokia kalba kalbėjo gyvatė, suvilijusi Ievą?

⁷⁰ 22.13.2: Netikėtas šios šventovės sunaikinimas dėl tokio baisaus nelaimingo atsitikimo sukėlė tokį imperatoriaus pyktį, kad jis įsakė griežčiau tardyti ir uždaryti didesnę Antiochijos bažnyčią. Jis įtarė, kad tai padarė krikščionys, sužadinti pavydo ir nenoro matyti šventyklą, aptvertą puošnia kolonada.

⁷¹ Teitler, Hans C. 2013. Ammianus, Libanius, Chrysostomus, and the Martyrs of Antioch. *Vigiliae Christianae*, vol. 67, p. 263–288.

⁷² Gamtos ir antgamčių objektų sužmoginimas priskiriant jiems psichines, fizines, moralines savybes. Būdingas politeistinėms religijoms (Visuotinė lietuvių enciklopedija).

⁷³ Julian the Apostate. 2004. *Against the Galileans*. Translated by R. Joseph Hoffmann, Prometheus Books.

Jėzus taip pat negavo geresnio įvertinimo. Pasak Julijano, vieninteliai pliusai, verti dėmesio, Jėzaus gyvenime yra tai, kad jis padarė kelis stebuklus naudodamas egzorcizmo praktikas. Jame nėra nieko ypatingo, jis tik paprastas žemesnio sluoksnio atstovas, gyvenęs prieš kelis šimtus metų.

Julijanas prieštaravo visiems sakramentams ir dieviškumui. Kalbėdamas apie Krikšto sakramentą⁷⁴ Julijanas sako, kad ši praktika niekam jokių ligų neišgydys, nesvarbu, ar jos mažos, ar didelės, bet turėtų panaikinti visas nuodėmes, įskaitant svetimavimą, vagystes ir visokias kitokias moralines nuokrypas?

Tai galbūt galėtų būti užsispyrimu ar tiesiog nusiteikimu prieš krikščionių apeigas arba galima laikytis tos nuomonės, kad toks Julijano požiūris į krikščionybę buvo nesąžiningas, neteisybei esant tame, kad „idealus“ pagonybės variantas buvo lyginamas su „paprasta, žemiška“ krikščionybe. Julijanas visuomet žiūrėjo atgal, ne į priekį.

Kaip atrodo paties Markelino rašymas apie Julijaną? Imperatoriui Amijanas priskiria žodžius *dulcedo patriae*:

esset ira-quaeso-paulisper: absque dissensione, vel rerum appetitu novarm, impetrabitur facile quod postulatis. Quoniam dulcedo vos patriae retinet, et insueta peregrinaque metuitis loca, redite iam nunc ad sedes nihil visuri (quia displicet) transalpinum. Hocque apud Augustum, capacem rationis et prudentissimum, ego competenti satisfactione purgabo.⁷⁵

Amijanas savo tekstuose taip pat naudoja ir iliustracijas, įvairius palyginimus. Imperatoriui jis suranda, jo nuomone, lygų herojų, kurio pasiekimai tokie pat svarbūs, kaip Julijano (vienas iš palyginimų – Aleksandras Didysis):

Ex virginibus autem, quae speciosae sunt captae ut in Perside, ubi feminarum pulcritudo excellit, nec contrectare aliquam voluit nec videre, Alexandrum imitatus et Africanum, qui haec declinabant, ne frangerentur cupiditate, qui se invictos a laboribus ubique praestiterunt.⁷⁶

Ges Restae taip pat yra kataloguojamos ir lyderių dorybės bei ydos. Daugiausia dorybių yra priskiriama imperatoriui Julijanui:

⁷⁴ *Ibid.*

⁷⁵ 20.4.16: Meldžiu, tegul jūsų pyktis kuriam laikui liaujasi. Tai, ko reikalaujate, bus lengvai pasiekta be nesutarimų ir bandymų sukelti revoliuciją. O kadangi jus sulaiko gimtojo krašto žavesys ir jūs bijote keistų vietų, kurių nepažįstate, tuojau pat grįžkite į savo namus; už Alpių jūs nieko nematysite, nes tai jums nepatinka, ir tai aš paaškinsiu Augustui, kad jis būtų visiškai patenkintas, kadangi noriai klauso proto ir yra santūriausias.

⁷⁶ 24.4.27: Tačiau į nelaisvę paimtų merginų (jos buvo gražios, kaip įprasta Persijoje, kur moterims tas būdinga) jis nė vienos nelietė ir net nežiūrėjo į jas, sekdamas Aleksandro ir Afrikano pavyzdžiu, kurie vengė taip elgtis, kad tų, kurie rodėsi nepavargstantys nuo sunkumų, nesuerzintų aistra.

Vir profecto heroicis connumerandus ingeniis, claritudine rerum et coalita maiestate conspicuus. Cum enim sint (ut sapientes definiunt), virtutes quattuor praecipuae, temperantia, prudentia, iustitia, fortitudo, eisque accedentes extrinsecus aliae, scientia rei militaris, auctoritas felicitas atque liberalitas, intendo studio coluit omnes ut singulas.⁷⁷

Viena iš Julijano ydų, kurias Amijanas kritikavo, buvo besaikis gyvulių aukojimas (tačiau iš paties Amijano jaučiasi tam tikra pagarba šiems ritualams, arba vizijoms, kurias turėjo imperatorius prieš gaudamas Augusto titulą):

Hostiarum tamen sanguine plurimo aras crebritate nimia perfundebat, tauros aliquotiens immolando centenos, et innumeros varii pecoris greges, avesque candidas terra quaesitas et mari, adeo ut in dies paene singulos milites carnis distentiore sagina, victitantes incultius, potusque aviditate corrupti, umeris impositi transeuntium, per plateas ex publicis aedibus, ubi vindicandis potius quam cedendis conviviis indulgebant, ad sua diversoria portarentur, Petulantes ante omnes et Celtae, quorum ea tempestate confidentia creverat ultra modum.⁷⁸

Augebantur autem cerimoniarum ritus immodice, cum impensarum amplitudine antehac, inusitata et gravi: et quisque cum impraepedite liceret, scientiam vaticinandi professus, iuxta imperitus et docilis, sine fine vel praestitutis ordinibus, oraculorum permittebantur scitari responsa, et extispicia non numquam futura pandentia, oscinumque et auguriorum et ominum fides, si reperiri usquam posset, affectata varietate quaerebatur.⁷⁹

Pari sorte hic quoque omen inlaetabile visum est, apparitoris cuiusdam cadaver extentum, carnificis manu deleti, quem praefectus Salutius praesens, ea re supplicio capitali damnarat, quod intra praestitutum diem alimentorum augmentum exhibere pollicitus, casu impediendo frustratus est. Sed miserando homine trucidato, postridie advenit, ut ille promiserat, alia classis, abunde vehens annonam.⁸⁰

Nocte tamen, quae declarationis Augustae praecesserat diem, iunctioribus proximis rettulerat imperator, per quietem aliquem visum, ut formari Genius publicus solet, haec abiurgando dixisse: “Olim Iuliane vestibulum aedium tuarum observo latenter, augere tuam gestiens dignitatem, et aliquotiens tamquam repudiatus abscessi: si ne nunc

⁷⁷ 25.4.1: Jis buvo žmogus, kurį tikrai galima priskirti prie dvasios didvyrių, pasižymėjusių šlovingais darbais ir įgimta didybe. Kadangi, filosofų nuomone, yra keturios pagrindinės dorybės: saikingumas, išmintis, teisingumas ir drąsa, o jas atitinka ir kai kurios išorinės savybės, pavyzdžiui, karo meno išmanymas, autoritetas, sėkmė ir liberalumas, tai šias dorybes, kaip visumą ir atskirai, Julijanas puoselėjo su nuolatinio uolumu.

⁷⁸ 22.12.6: Nepaisant to, jis altorius aplaistydavo daugybės aukų krauju, kartais vienu metu aukodavo šimtą jaučių, nesuskaičiuojamas bandas įvairių kitų gyvulių ir baltų paukščių, sumedžiotų sausumoje ir jūroje; taip, kad beveik kasdien jo kareiviai, kurie gausiai maitinosi mėsa, gyveno nuobodžiai ir buvo sugedę nuo potraukio gerti, buvo nešami per aikštes į savo būstus ant praeivių pečių iš imperijos šventyklų, kur jie mėgavosi pokyliais, labiau nusipelnusiais bausmės nei atlaidumo; ypač petulantai ir keltai, kurių savivalė tuo metu peržengė visas ribas.

⁷⁹ 22.12.7: Be to, labai padaugėjo apeigų, kurioms buvo išleidžiamos iki tol neįprastos ir sunkiai pakeliamos sumos pinigų. Kadangi dabar tai buvo leidžiama be jokių kliūčių, visiems, kurie išpažino aiškiaregystę, tiek mokytiems, tiek neišmanėliams, be jokių apribojimų ar nustatytų taisyklių buvo leidžiama naudoti orakulus ir burtus, kurie kartais atskleidžia ateitį; iš paukščių, jų skrydžio ir kirų ženklų buvo ieškoma tiesos, jei kur nors ją buvo galima rasti.

⁸⁰ 23.5.6: Čia taip pat pasirodė nepalankus ženklas: išstemtas vieno prižiūrėtojo lavonas, užmuštas katorgininko žmogus, kurį prefektas Salutijus buvo pasmerkęs mirti, nes, pažadėjęs per nustatytą laiką pristatyti papildomų atsargų, dėl nelaimingo atsitikimo nesilaikė duoto žodžio. Tačiau kitą dieną po to, kai nelaimėliui buvo įvykdyta mirties bausmė, atplaukė kitas laivynas, kaip kad jis ir buvo žadėjęs, atgabenęs gausybę atsargų.

quidem recipior, sententia concordante multorum, ibo demissus et maestus. Id tamen retinet imo corde quod tecum non diutius habitabo.”⁸¹

Tekstuose galime rasti ir Julijano, kaip greitai užsiplieskiančio valdovo, aprašymus:

Et Antiochensi ordine id tunc fieri, cum ille iuberet, non posse, aperte monstrante, nusquam a proposito declinabat, Galli similis fratris licet incruentus. Quocirca in eos deinceps saeviens ut obtrectatores et contumaces volumen composuit invectivum, quod Antiochense vel Misopogonem appellavit, probra civitatis infensa mente dinumerans, addensque veritati complura: post quae multa in se facete dicta comperiens, coactus dissimulare pro tempore, ira sufflabatur interna.⁸²

Cumque eum profecturum deduceret multitudo promiscua, itum felicem reditumque gloriosum exoptans, oransque ut deinde placabilis esset et lenior, nondum ira, quam ex compellationibus et probris conceperat, emollita, loquebatur asperius, se ese eos asserens postea non visurum.⁸³

Et imperator ira gravi permotus, reliquos ex ea cohorte, qui abiecte sustinuerant impetum grassatorum, ad pedestrem compegit militiam (quae onerosior est) dignitatibus imminutis.⁸⁴

Nepaisant savo galimų nusikaltimų, sunkaus charakterio bruožų, Julijanas buvo artimas Amijano draugas, labai gerbiamas ir istoriko aprašomas kaip garbingas, išmintingas ir teisingas imperatorius. Tačiau, nepaisant Amijano požiūrio į Julijaną, yra ir nemažai kontroversiškų atsiliepimų apie imperatorių. Pavyzdžiui, krikščionių autorių pateikiama viena iš ryškiausių Julijano nusikaltimų istorijų – Juventino ir Maksimino nužudymas.

4. Amijano „nutylėjimai“ apie Julijaną

⁸¹ 20.5.10: Tačiau naktį prieš paskelbiant jį Augustu, kaip imperatorius pasakojo savo artimiausiems draugams, jam miegant pasirodė vizija, kuri buvo tokio pavidalo, kaip paprastai vaizduojama valstybės dvasia globėja, ir priekaištaujanti tonu kalbėjo štai ką: „Jau seniai, Julijanai, slapta stebiu tavo namų prieangį, trokšdama paaukštinti tavo rangą, ir dažnai nueinu, tarsi būčiau atstumta. Jei nebūsiu priimta net dabar, kai daugelio žmonių sprendimai sutampa, išvyksiu nusiminusi ir apleista. Tačiau laikyk šią mintį savo širdies gilumoje, kad daugiau pas tave nebesilankysiu“.

⁸² 22.14.2: A Ir nors Antiochijos senatas aiškiai nurodė, kad tuo metu, kai jis įsakė tai padaryti, to padaryti nebuvo negalima, jis niekaip neatsisakė savo plano, nes buvo panašus į savo brolių Galijų, tik be jo žiaurumo. Todėl, pykdamas ant kiekvieno iš jų, kaip nepaklusnių ir užsispyrusių, jis parašė užgaulią kalbą, kurią pavadino „Antiochietis“, arba „Misopogonas“, ir kurioje priešiška nusiteikęs išvardijo miesto ydas, kur jų buvo daugiau negu buvo galima pateisinti. Vėliau, sužinojęs, kad yra daugelio pašaipų objektas, jis buvo priverstas tuo metu jų nepaisyti, bet buvo kupinas slopinamos rūstybės.

⁸³ 23.2.4: Kai išvažiuojant iš miesto jį lydėjo minia žmonių, linkėdama sėkmingo žygio ir šlovingo sugrįžimo ir prašydama, kad ateityje jis būtų malonesnis ir švelnesnis, nes pyktis, kurį sukėlė jų išpuoliai ir įžeidinėjimai, dar nebuvo atslūgęs, jis atsakė griežtai, sakydamas, kad jie daugiau niekada jo nematys.

⁸⁴ 24.5.10: Imperatorius, degantis karštu pykčiu, išlikusius kohortos narius, kurie nerodė jokios dvasios priešintis marodierių puolimui, paskyrė į pėstininkų tarnybą (kuri yra sunkesnė) kartu su rango praradimu.

Nors Amijanas atjautė engiamų krikščionių kančias ir apie jas pasakojo savo istorijoje, jis neužsimena apie jokių religinius Julijano nusikaltimus prieš krikščionis, kai jo amžininkai krikščionių autoriai atvirai kritikavo žiaurų Julijano elgesį:

- Grigalius Nazianzietis (329–390 m.), *Prakalbos prieš Julijaną* (IV ir V a.). Čia griežtai kritikuojamas Julijano elgesys. Imperatorius kaltinamas įvykdęs daug nusikaltimų prieš krikščionis. Taip pat aprašomi mėginimai atkurti pagonybę ir krikščionių persekiojimo ir smurto atvejai, įskaitant nužudymus.
- Teodoretas Kirietis (393–458 m.), *Bažnyčios istorija* – aprašomas Julijano valdymas, kaip jo pasirinktos politinės taktikos lėmė krikščionių persekiojimus ir smurtą (ypatingai prieš tuos, kurie priešinosi jo pastangoms atkurti pagonišku papročius.
- Sokratas iš Konstantinopolio (380–440 m.), *Bažnyčios istorija* aprašomi konkretūs persekiojimo atvejai, vėl kritikuojama Julijano politika, kuri privedė jį prie tokio elgesio.
- Sozomenas (400–450 m.), *Bažnyčios istorija* – nusikaltimai aprašomi paminint ir priemones, kuriomis buvo sukeliamos kančios ir mirtys krikščionių tarpe. Į pasakojimus įtraukti bažnyčių griovimai ir krikščionių vadovų egzekucijos.
- Atanasas I Aleksandrietis (296–373 m.) – jo labiau aprašomi ne konkretūs smurto atvejai, bet to laikotarpio nusikaltimų kontekstas, kuriame turėjo gyventi krikščionys.

Vienas iš ryškesnių Julijano nusikaltimų prieš krikščionis, nurodomas šių ir kitų autorių, yra tas, kad tie, kurie savo krikščionių vadovų liepiami griovė ir naikino pagonių šventyklas su viskuo, kas juose yra, turėjo stoti prieš Julijaną teisme.⁸⁵ Tik šis teismas nebuvo itin sąžiningas, kadangi imperatoriui Julijanui visiškai nerūpėjo pateikiami (ar nepateikiami) įrodymai. Vien apkaltinimo užteko, kad būtų galima tam tikrus asmenis nuteisti mirtimi. Julijanas netgi pats sugalvodavo nusikaltimų, kuriuos tie žmonės neva padarė, o jiems mirus kankinių mirtimi nesuteikdavo jiems kankinio vardo. Ypatingai pabrėžiamas epizodas yra susijęs su dviem imperatoriaus nužudytais kariais, Juventinu ir Maksiminu. Taip nutiko, kad vienos misijos metu pastarieji per daug išgėrė ir ėmė lieti savo nepasitenkinimą tuometiniu gyvenimu valdant Julijanui, kad tikrasis Dievas yra niekinamas, o ore tyro vien tik aukojamų gyvulių kvapas, niekur nebėra gryno oro.⁸⁶ Šitie žodžiai nebuvo lengvai praleisti pro ausis. Vienas karių visą tai perpasakojo imperatoriui, kuris tik ir laukė tokios progos.

⁸⁵ Teitler, Hans C. 2017, p. 64-71.

⁸⁶ Chrysostomi sermo. Juventinus ir Maximinus.

Juventinas su Maksiminu buvo pasodinti į kalėjimą, iš jų atimta viskas, kas jiems priklausė, ir abu buvo apkaltinti išdavyste. Nenorint suteikti jiems jokio papildomo dėmesio, kariai buvo nužudyti vidury nakties.⁸⁷ Vėliau Teodoretas⁸⁸ savo *Bažnyčios istorijoje* paskiria šiek tiek teksto būtent Juventinui ir Maksiminui. Ten rašoma, kad jie buvo ne šiaip kariai, o Julijano asmeninės apsaugos nariai. Tuo tarpu Jonas Malala⁸⁹ savo *Kronikoje* pasakoja kiek kitokį istorijos variantą – abu kariai priklausė imperatoriškajai apsaugai, metė savo darbą, įsiliejo tarp žmonių ir bandė juos nuteikti prieš imperatorių Julijaną, būtent taip ir prarasdami savo gyvybes. Pagonių autoriai visiškai nemini nei vieno šių karių vardų, tik užsimena apie pačią situaciją, kaip kad Libanijus, bet bando įrodyti, kad nepaklusnūs kariai kėsinosi į imperatoriaus gyvybę. Kas įdomiausia, tai kad karių mirtis nėra minima visai. Netgi atvirkščiai, pabrėžiama, kad gailestingasis imperatorius nė vieno nenužudė. Markelinas rašo lygiai tą patį:

Postremo ut multa praeteream, constat eum in apertos aliquos inimicos insidiatores suos ita consurrexisse mitissime, ut poenarum asperitatem genuina lenitudine castigaret.⁹⁰

Kitas Julijano įvykdytas (ne krikščionių) nužudymas yra minimas Amijano tekstuose:

Tunc et Artemius, ex duce Aegypti, Alexandrinis urgentibus atrocium criminum mole, supplicio capitali multatus est. Post quem Marcelli ex magistro equitum et peditum filius, ut iniectans imperio manus publica deletus est morte. Romanus quin etiam et Vincentius, scutariorum scholae primae secundaeque tribuni, agitasse convicti quaedam suis viribus altiora, acti sunt in exilium.⁹¹

Tačiau apie Juventiną ir Maksiminą istorikas neužsimena nei vienu žodžiu. Blogiausia, ką Amijanas sako apie imperatorių, yra tai, kad jis buvo griežtas ir nevengdavo bausti, jeigu manydavo, kad tai yra būtina:

Sufficiet autem pro multis, quae clementer egit in litibus cognoscendis, hoc unum ponere nec abhorrens a proposito, nec absurdum. Inducta in iudicium femina quaedam, cum palatinum adversarium suum e numero proiectorum cinctum praeter spem conspexisset, hoc factum insolens tumultuando querebatur, et imperator “Prosequere”

⁸⁷ Teitler, Hans C., 2017, p. 119.

⁸⁸ Antiochijos mokyklos teologas, Biblijos komentatorius.

⁸⁹ Bizantijos metraštininkas iš Antiochijos.

⁹⁰ 25.4.9: Galiausiai, trumpai tariant, gerai žinoma, kad jis buvo toks gailestingas kai kuriems atviriems priešams, kurie rezgė sąmokslą prieš jį, kad ištaisė jų bausmės griežtumą savo įgimtu švelnumu.

⁹¹ 22.11.2: Tuomet Artemijus, kažkada buvęs Egipto kariuomenės vadas, aleksandriečių apkaltintas daugybe žiaurių dalykų, taip pat buvo nubaustas mirties bausme. Po jo viešai buvo nužudytas Marcelijaus sūnus, vienu metu vadovavęs kavalerijai ir pėstininkams, apkaltintas tuo, kad siekė sosto. Galiausiai net Romanas ir Vincentijus, pirmojo ir antrojo karinio korpuso tribunolai, buvo nuteisti už jų kompetencijai nepriklausančius sumanymus ir ištremti.

ait “mulier, siquid te leasam existimas; hic enim sic cinctus est, ut expeditius per lutum incedat: parum nocere tuis partibus potest.”⁹²

Teitler daro išvadą, kad tiek Auksaburnis, tiek Theodoretas, patys būdami krikščionys, norėjo tiesiog apjuodinti Julijaną tokiais būdais, kokiais sugebėjo. Jau minėti autoriai yra manipuliavę raštais ir anksčiau. Teitler renkasi stoti į pagonių pusę, norėdamas užginčyti krikščionių parašytus dalykus apie Julijaną ir tam tikrą dalį krikščionių persekiojimo.⁹³ Hippolyte Delahaye nuomone, *Passio Juventini et Maximini* yra nepatikimas istorinis šaltinis.⁹⁴ Teitler teigia, kad Julijanas keršydavo ne ranka ir mirtimis, o pasitelkęs savo oratorinius sugebėjimus, kaip kad pastarasis ir padarė būdamas Antiochijoje – parašė satyrą *Antiochicus*, paprastai vadinamą *Misopogon*, kuriame pasitelkęs sarkazmą ir ironiją Julijanas išreiškė savo nepasitenkinimus.⁹⁵ Pasak Teitler, visi kaltinimai žiaurumu apie Julijaną ir skriaudžiamųjų herojišką pasipriešinimą buvo melas, ir kad net kai kurie krikščionių autoriai prisipažino, kad Julijanas nebuvo toks žiaurus, kokiu jį visi laikė. Taip pat, Teitler užsimena, kad Ne visi šaltiniai Julijano atžvilgiu yra tokie palankūs kaip jo pagonys gerbėjai Libanijus ir Amajanas.⁹⁶

Ar gali būti, kad Amijanas kartu su Libanijumi stovi šalia „nuosaikaus ir atlaidaus“ imperatoriaus Julijano prieš minią jam bloga linkinčių krikščionių tikėdami jo nekaltumu? Kiek viso to buvo Amijano laikoma istoriškai svarbu ir kiek iš tikrųjų buvo simpatija herojui?

Krikščionys įvardina iki trisdešimties kankinių Julijano valdymo metu⁹⁷. Šešių iš jų mirtis jie priskiria imperatoriaus atsakomybėn: trys šventikai Eugenijus, Makarijus (abu savo gyvenimus pabaigę kaip kankiniai) ir Teodoretas (žiauriai kankintas, bet kankinamas pakiliai giedojęs psalmes, galiausiai nukirsdintas), buvęs *dux Aegypti* Artemijus (kuris buvo kankinamas ir verčiamas viešai ir oficialiai išsižadėti savo tikėjimo) ir jau minėti kariai iš jo privačios apsaugos Juventinas ir Maksiminas. Prie nukentėjusių taip pat priskiriama ir našlė

⁹² 22.10.5: Tačiau vietoj daugybės pavyzdžių, liudijančių jo gailestingumą teisminiuose procesuose, pakaks pateikti šį, kuris nėra nei netinkamas, nei blogai pasirinktas. Kai viena moteris buvo atvesta į teismą ir, priešingai nei tikėjosi, pamatė, kad jos kaltintojas, kuris buvo vienas iš atleistų teismo tarnų, dėvi savo juostą, ji garsiai pasiskundė dėl tokio įžūlaus poelgio. Tuomet imperatorius tarė: „Šis vyras taip apsijuosė save, kad galėtų lengviau eiti per pelkę, tai negali pakenkti jūsų bylai.“

⁹³ Teitler, Hans C. 2017, p. 56–64.

⁹⁴ Delahaye, 1962, 166: ‘En lisant les panegyriques des saints Juventin et Maximin, de S. Lucien, de S. Ignace ... on ne se défend pas de l’impression que S. Jean Chrysostome se souvenait d’avoir lu des Actes ou des chroniques.’;

Franchi de’ Cavalieri 1953, 180: ‘Ma se il Crisostomo ebbe davvero sotto gli occhi una Passione della ξυνοπικῆ στρατιωτῶν ἀγίων, certo non fu quella che intorno alla metà del V secolo conobbe e compendì Teodoro.’

⁹⁵ Teitler, Hans C. 2013. “Ammianus, Libanius, Chrysostomus, and the Martyrs of Antioch.” *Vigiliae Christianae*, vol. 67, no. 3, pp. 263–88.

⁹⁶ *Ibid.*

⁹⁷ *Ibid.*

Publija, kuriai Julijanas sudavė į veidą, nes ji jį erzino, vyskupas Euzoijus Cezarietis, kuriam buvo suduota į galvos šoną vien dėl to, kad bandė sustabdyti Julijano dėdę nuo Didžiosios Antiochijos Bažnyčios pagrindinio altoriaus išniekinimo, Romanas, jaunas karys, kuris galiausiai buvo ištremtas į tolimiausias imperijos pakraščius, nors Julijanas buvo davęs įsakymą jį nužudyti. *Dux Aegypti* Artemijus vėliau buvo garbintas kaip krikščionių kankinys ir šventasis, bet Amijanas net neužsimena apie jo religinę funkciją, tuo labiau apie jo kankinystę. Lygiai taip pat Markelinas nerašo apie Eugenijaus ir Makarijaus kankinystę nei apie Teodoretą, Juventiną ir Maksiminą. Neužsimena ir apie Publijos, Euzoio ar Romano likimus. Niekur savo darbuose Amijanas neužsimena, kad Julijanas persekiojo ar išvis engė krikščionis.⁹⁸ Ar Markelinas tikėjo, kad šios istorijos buvo išgalvotos? Ar bandė apginti savo herojaus reputaciją? Ar krikščionių kankinystės faktą jis galbūt laikė naujosios religijos yda? Klasikinių studijų profesorius T. D. Barnes yra įsitikinęs, kad bent jau Juventino ir Maksimino atveju Amijanas sąmoningai nutylėjo su jais siejamus įvykius. Kalbėdamas apie nesėkmingą bandymą nužudyti Julijaną Barnes teigia, kad net jeigu Libanijus mini šį pasikėsinimą į imperatoriaus gyvybę net trijose savo kalbose, Markelinas tyčia praleidžia šį istorijos epizodą. Pasak Barnes'o, motyvas yra labai aiškus:

The failed assassins were celebrated as martyrs after their execution, but Ammianus' account of Julian gives the impression that there were no Christian martyrs at all during his reign. Ammianus thus faithfully reflects the emperor's official propaganda that any Christian put to death had been justly condemned for crimes that had nothing to do with his religion. Christian sources name several dozen martyrs under Julian.⁹⁹

Teitler nuomone, teiginys, jog Amijanas nei žodžiu neužsimena apie bandymą nužudyti imperatorių, yra silpnas ir neteisingas. Autorius cituoja Markelino *Res Gestae* 25.4.9, norėdamas atremti Barnes teiginį:

Constant eum in apertos aliquos inimicos insidiatores suos ita consurrexisse mitissime, ut poenarum asperitatem genuina lenitudine castigaret.¹⁰⁰

⁹⁸ *Ibid.*

⁹⁹ Nepavykę žudikai po egzekucijos buvo garbinami kaip kankiniai, tačiau Amijano pasakojimas apie Julijaną sudaro įspūdį, kad jo valdymo laikotarpiu krikščionių kankinių apskritai nebuvo. Taigi Amijanas ištikimai atspindi oficialią imperatoriaus propagandą, kad bet kuris mirties bausme nubaustas krikščionis buvo teisingai nuteistas už nusikaltimus, kurie neturėjo nieko bendra su jų religija. Krikščioniškuose šaltiniuose minima kelios dešimtys kankinių valdant Julijanui. Barnes, Timothy D. 2012. 'Early Christian Hagiography and the Roman Historian'. In: P. Gemeinhardt and J. Leemans (eds.), *Christian Martyrdom in Late Antiquity (300-450 AD): History and Discourse, Tradition and Religious Identity* (Arbeiten zur Kirchengeschichte 116), Berlin-Boston, p. 15 19–20.

¹⁰⁰ Visuotinai žinoma, kad susidorodamas su kai kuriais atvirais priešais, kurie rengė sąmokslą prieš jį, jis buvo toks gailėstingas, kad savo prigimtiniu gerumu sušvelnino įstatymo reikalavimų griežtumą.

Šioje citatoje Amijanas neišryškina religijos momento, ar užpuolikai galėjo būti krikščionys ar ne (Juventinas ir Maksiminas pasirodo tik krikščioniškuose šaltiniuose). Jis taipogi neužsimena ir apie tai, kad *dux Aegypti* buvo nukirsdintas dėl religinių priežasčių (kai tuo tarpu Libanijus visai apie tokį asmenį neužsimena).

Teitler taip pat teigia, kad jeigu nei Amijanas, nei Libanijus savo raštuose neužsimena apie Juventiną ir Maksiminą kaip apie krikščionių kankinius, vadinasi, kad jie galbūt tokie ir nebuvo (Markelinus užsimena apie verdiktą, kurio metu du Julijano asmeninės apsaugos kariai buvo ištremti, ne nukirsdinti, ir jų vardai buvo Romanas ir Vincentijus). Nepasitikėti Markelinu ir jo bendražygiu yra skaityti tarp eilučių be jokių svarių įrodymų. O kalbant apie krikščioniškus šaltinius ir jų minimus beveik trisdešimt kankinių Julijano valdymo metu kiek mes visumoje galime šiais šaltiniais pasitikėti? Teitler šioje vietoje kelia dar vieną klausimą – kodėl turėtume tikėti, kad krikščionių autoriai buvo patikimesni istorijos šaltiniai, negu tokie istorikai kaip Amijanas ir Libanijus?¹⁰¹ Julijanas naujatikių piešiamas kaip juos naikinanti tironas, kai yra tokių, kurie sako atvirkščiai,¹⁰² o kai kuriais šaltiniais pasitikėti negalime visai, pavyzdžiui, *passio s. Basilii presbyteri*, kuriuo remdamiesi kai kurie tyrinėtojai teigia, kad Julijanas buvo įsakęs kankinti ir nužudyti Bazilijų iš Ankaros ir Eutichijų iš Cezarėjos, nors *passio Basilii* priklauso suklastotų kankinių istorijų grupei, net jeigu tekste yra keli istoriškai teisingi momentai. Lygiai taip pat nepatikima yra Sozomeno raštų dalis apie tuos pačius du kankinius, kadangi pats autorius kiek anksčiau jau yra kalbėjęs šia tema ir abu liudijimai apie tuos pačius įvykius skiriasi.¹⁰³

Iš vienos pusės, galima sakyti, kad Amijanas rašo tik apie tuos Julijano nusikaltimus, kurie visiškai neturi jokios krikščioniškos ar apskritai religinės prigimties, dėl to derėtų pasitikėti istoriku ir daryti išvadą, kad Julijano nusikaltimai visi buvo teisėti ir teisingi. Iš kitos pusės, pasak Barnes'o, jis taip galėjo rašyti norėdamas išlaikyti gerą imperatoriaus įvaizdį¹⁰⁴. Galbūt, jeigu jam būtų labiau rūpėjusi krikščionybė, tų nusikaltimų vis dėl to kažkiek būtų atsiradę? Vis dėl to krikščionys daug kalbėjo apie Julijano jiems padarytas skriaudas, persekiojimus, tačiau Amijanas neužsiminė nei apie vieną iš jų. Nesvarbu, ar tais liudijimais netikėjo, ar sąmoningai bandė juos nusišlėpti. Markelinus neatrodo esantis krikščionių pusėje ar jiems jaučiantis didelę empatiją. Atrodo, kad jis pats nesitapatina su šia religija visai, tik stebi iš šono.

¹⁰¹ Teitler, Hans C. 2013. "Ammianus, Libanius, Chrysostomus, and the Martyrs of Antioch." *Vigiliae Christianae*, vol. 67, no. 3, pp. 263–88. JSTOR, <http://www.jstor.org/stable/42003499>.

¹⁰² Bent jau šiame straipsnyje autorius neįvardina nei vieno tą teigusio.

¹⁰³ Teitler, Hans C. 2013, p. 263–88.

¹⁰⁴ Barnes, Timothy D. 1998. *Ammianus Marcellinus and the Representation of Historical Reality*. Cornell University Press.

Amijano darbai jį nusako kaip tiesos ieškotoją, inteligentišką, savo kaip rašytojo ribas suprantantį istoriką. Tačiau atrodo gana keista, kad Amijanas savo *Res Gestae* baigė sulig didele imperijos krize. Jeigu būtų spėjęs sulaukti Teodosijaus tapimą vienatiniu imperatoriumi, galbūt būtų istoriją pabaigęs kitaip. Pabaigoje nesijaučia nei kažkokios vilties ateičiai, nei gailėjimosi dėl praeities, tiesiog paprastas paragrafas, kuris tapo darbo epilogu ir buvo parašytas prieš 395 m.

5. Išvados

Negalime neigti Amijano kaip istoriko ir rašytojo objektyvumo. Romėniškas teisingumas autoriui yra svarbiau už viską. Religija Amijano tekstuose neregistruoja kaip pagrindinis istorinių įvykių variklis. Kaip tik, svarbiausi yra žmonės, apie kuriuos jis renkasi rašyti, ir jų skelbiamos vertybės. Net jeigu pasirinkti istoriniai veikėjai renkasi disponuoti religija vienais ar kitais būdais, Amijanas renkasi į viską žiūrėti per teisingumo prizmę.

Amijanas yra labiau ištikimas žmonėms, negu dievybėms. Nekritikavo nieko, kol tam tam nebūdavo priežasties. Viena iš Amijano ambivalentiškumo krikščionybės atžvilgiu apraiškų galima laikyti tai, kad Amijanas dėmesio centre laikė tai, ko tuometinė religinė kultūra tiek nevertino – žmogų.

Kita Amijano ambivalentiško požiūrio apraiška gali būti susijusi su jo asmeniniu draugu, imperatoriumi Julijanu. Imperatoriaus religinės kelionės (kurią Amijanas stebėjo iš arti) analizė leidžia teigti, jog religijos naudojimas jo valdyme buvo politiškai apskaičiuotas. Galimai su tuo susijęs Amijano santykis su krikščionyste, kuris atrodo labai dalykinis. Krikščionybė buvo įrankis gyvenimui valdyti. Savo paties raštuose Amijanas rašo tiek apie pagonybę, tiek apie krikščionybę gana vienodai – yra ir giriamų, ir smerkiamų momentų, bet pats autorius išlieka neutralus.

Ryškiausias ambivalentiškumo momentas požiūryje į krikščionybę galėtų būti susijęs su Amijanui įtaką dariusiu Julijano asmeniniu (ne politiniu) požiūriu į naują ir sparčiai plintančią religiją. Iš tiesų pagrįsta atrodo tikimybė, jog Amijanas sąmoningai nuslėpė Julijano nusikaltimus prieš krikščionis, kai buvo pakankamai kitų šaltinių, kalbančių apie imperatoriaus žiaurumą, ypač prieš tikinčiuosius. Kaskart krikščionims atsisukus prieš imperatorių Amijanas tai užfiksodavo savo tekstuose, smerkdamas tikinčiųjų žiaurumą ir pavydą. Atrodo, kad pačių naujatikių kančios jam arba nebuvo matomos dėl tikėjimo Julijano teisumu, arba buvo sąmoningai ignoruojamos norint kiek įmanoma apsaugoti imperatoriaus reputaciją. Tačiau Amijano tekstuose nereandame ir akivaizdaus priešiško krikščionybei, kuris liudytų besąlygiškai „pagoniškas“ pažiūras atspindintį nusiteikimą.

Amijano ambivalentiškumas krikščionybės atžvilgiu priklauso nuo žmonių, į kuriuos jis žiūri ir kuriais žavisi. Jis pats savo nuomonės nereiškia ir atrodo labai neutralus, matantis religiją apskritai, kaip vieną iš visuomenės formavimo įrankių, ir besistengiantis pateikti objektyvų istorinį pasakojimą.

Bibliografija

Pirminiai šaltiniai:

1. Marcellinus, Ammianus, & Rolfe, John Carew, (1950). *History, Volume I: Books 14-19* (Loeb Classical Library 300). Cambridge, MA: Harvard University Press.
2. Marcellinus, Ammianus, & Rolfe, John Carew, (1935). *History, Volume II: Books 20-26* (Loeb Classical Library 315). Cambridge, MA: Harvard University Press.
3. Marcellinus, Ammianus, & Rolfe, John Carew, (1939). *History, Volume III: Books 27-31 and Excerpta Valesiana* (Loeb Classical Library 331). Cambridge, MA: Harvard University Press.

Antriniai šaltiniai:

4. Auerbach, Erich, 1953. *Mimesis: The Representation of Reality in Western Literature*. Translated by Willard R. Trask, Princeton University Press.
5. Barnes, Timothy D., 1998. *Ammianus Marcellinus and the Representation of Historical Reality*. Cornell University Press.
6. Blockley, R.C., 1975. *Ammianus Marcellinus: A Study of His Historiography and Political Thought*. University of British Columbia Press.
7. Bouffartigue, Jean, 1992. *L'Empereur Julien et la culture de son temps*. Paris: Institut d'Etudes Augustiniennes.
8. Brauch, Thomas, 1993. Themistius and Emperor Julian. *Byzantion*, Vol. 63. Bruxelles.
9. Brown, Peter, 2013. *The Rise of Western Christendom: Triumph and Diversity, A.D. 200-1000*. John Wiley & Sons, Inc., Chichester, West Sussex.
10. Daniel, J.L., 1979. Anti-Semitism in the Hellenistic-Roman Period. *Journal of Biblical Literature*, 98, pp. 45–65.
11. Drake, A. Harold, 2011. Intolerance, Religious Violence, and Political Legitimacy in Late Antiquity. *Journal of the American Academy of Religion*, Vol. 79, No. 1. Oxford: Oxford University Press, p. 193–235.
12. Dvornik, František, 1955. The Emperor Julian's "Reactionary" Ideas on Kingship. In: *Late Classical and Mediaeval Studies in Honor of Albert Mathias Friend, Jr.* Princeton.
13. Fox, R.L., 1986. *Pagans and Christians*. Penguin Books, London.
14. Gardner, Alan, 2015. *Julian: Philosopher and Emperor*. Sagwan Press.
15. Gassman, Mathias, 2020. *Worshippers of the Gods*. Oxford.
16. Henderson, John, 1939. *Ammianus Marcellinus III*. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London.
17. Henderson, John, 1940. *Ammianus Marcellinus II*. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London.

18. Henderson, John, 1950. *Ammianus Marcellinus I*. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London.
19. Hunt, E.D., 1985. Christians and Christianity in Ammianus Marcellinus. *The Classical Quarterly*, 35, p. 186–200.
20. Isidore of Pelusium, Letter 1270: *Patrologia Graeca* 78: 344A.
21. Julian the Apostate, 2004. *Against the Galileans*. Translated by R. Joseph Hoffmann, Prometheus Books.
22. MacMullen, Ramsey, 2003. Cultural and Political Changes in the 4th and 5th Centuries. *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, Bd. 52, H. 4. Stuttgart, p. 465–495.
23. Matthews, John, 1898. *The Roman Empire of Ammianus*. Duckworth, London.
24. Momigliano, Arnaldo, 1963. *The Conflict Between Paganism and Christianity in the Fourth Century*. Clarendon Press.
25. Nixey, Catherine, 2017. *The Darkening Age: The Christian Destruction of the Classical World*. Houghton Mifflin Harcourt.
26. Pauw, D.A., 1977. Methods of Character Portrayal in the Res Gestae of Ammianus. *Acta Classica*, 20, p. 181–198.
27. Rendall, G.H., 1897. *The Emperor Julian: Paganism and Christianity*. George Bell and Sons, Cambridge.
28. Rohrbacher, David, 2002. *The Historians of Late Antiquity*. Routledge.
29. Ross, A.J., 2016. *Ammianus' Julian: Narrative and Genre in the Res Gestae*. Oxford.
30. Syme, Ronald, 1968. *Ammianus and the Historia Augusta*. Clarendon Press, Oxford.
31. Teitler, H.C., 2013. Ammianus, Libanius, Chrysostomus, and the Martyrs of Antioch. *Vigiliae Christianae*, 67, pp. 263-288.
32. Teitler, H.C., 2017. *The Last Pagan Emperor: Julian the Apostate and the War Against Christianity*. Oxford University Press, New York.
33. Wilken, Robert, 1984. *The Christians as the Romans Saw Them*. Yale University Press, New Haven.

Summary

Ammianus Marcellinus was a fourth-century Roman historian, best known for his work "Res Gestae" (The Deeds), which covers the history of the Roman Empire from 96 to 378 AD. Born around 330 AD in Antioch (modern-day Turkey), Ammianus was a Greek-speaking Roman of noble birth who served as a soldier and participated in several military campaigns. His firsthand experiences in the Roman army, particularly under the Emperor Julian, provided him with valuable insights and a unique perspective on the events he later chronicled.

Ammianus's relationship with Julian the Apostate, who ruled as Roman Emperor from 361 to 363 AD, was significant. He served under Julian in his Persian campaign, and his account of Julian's reign is one of the most detailed and comprehensive sources available. Ammianus admired Julian for his military skills, intellectual pursuits, and attempts to revive traditional Roman religious practices. Julian's efforts to restore paganism and diminish the influence of Christianity resonated with Ammianus, who shared a similar reverence for the classical Roman religion and culture. This admiration is evident in Ammianus's generally favorable depiction of Julian, highlighting his virtues and successes while showing a degree of sympathy for his failures and eventual death in battle.

Ammianus's attitude towards Christians is complex and somewhat ambivalent. While not overtly hostile, his writings suggest a certain skepticism and criticism of the Christian community. He was a pagan by belief and viewed the rise of Christianity and its increasing dominance within the Roman Empire with concern. Ammianus criticized the internal conflicts among Christians, particularly the doctrinal disputes and power struggles between different sects. He saw these divisions as detrimental to the unity and stability of the Empire. Moreover, Ammianus disapproved of the excesses and abuses of some Christian leaders, whom he perceived as hypocritical or corrupt.

Despite these criticisms, Ammianus did not advocate for the persecution of Christians and often demonstrated a level of fairness and objectivity in his historical narrative. He acknowledged the contributions of Christian emperors like Constantine the Great and recognized the role of Christianity in shaping the contemporary Roman world. His primary focus was on the preservation of the Roman state and its traditions, and he judged individuals based on their impact on the Empire rather than their religious affiliations.

In summary, Ammianus Marcellinus stands out as a critical historian of late antiquity, providing invaluable insights into the Roman Empire's history during a period of significant transition. His relationship with Julian the Apostate reflects his admiration for traditional Roman values and his skepticism towards the rapid spread of Christianity. While his pagan beliefs colored his view of Christians, he maintained a generally objective and nuanced perspective, contributing to our understanding of this pivotal era in history.